

GRUNDLAGD 1876 AV C. G. ESTLANDER

2014
T. 272
N 0015-248X

KULTUR EKONOMI POLITIK

Redaktion

Jutta Ahlbeck
Ansvarig huvudredaktör
Mia Franck
Redaktionssekreterare

Redaktionsråd

Nina Kivinen
Else-Britt Kjellqvist
Bengt Kristensson Ugglå
Tage Kurtén
Lennart J. Lundqvist
Kristina Malmö
Sverker Sörlin
Ulrika Wolf-Knuts

Utgivare

Föreningen Granskaren r.f. Åbo
Ordförande Pia Maria Ahlbäck
Sekreterare Ann-Helen Berg
Kassör Marina Hamberg
Kasper Braskén
Mikael Lindfelt
Jutta Ahlbeck

Formgivning

Oy Graaf Ab

Tryckning

Oy Nord Print Ab

Kontaktuppgifter

finsktid@abo.fi
www.abo.fi/public/finsktidskrift

Innehåll 1/2014

<i>Chefredaktör Jutta Ahlbeck</i> Omväxlande språkkulturer	5
Artiklar	
<i>Harry Lönnroth</i> ”Språket gör sitt till” – om tvåspråkighetens dynamik i en (f)inlandssvensk släktkrönika	7
<i>Patrick Sibelius</i> Att tänka utanför boxen	19
<i>Peter Landelius</i> Bildstormarens bilder (El iconoclasta icónico)	27
<i>Anders Björnsson</i> Den humanistiska utmaningen	41
<i>Jessica Aspfors</i> Nya lärares röster om den första tiden i yrket	47
<i>Andreas Fagerholm</i> Några anteckningar kring partiforskningens tillstånd och framtidsutsikter	59
Granskaren	
<i>Mats Wickström</i> Kunskapsmättat om migration och integration från en svensk horisont	69
<i>Christer Nilsson</i> När kronprinsen mötte kejsaren	73
<i>Christian Braw</i> Så tänkte man på Per Brahes tid	75
<i>Johan Stén</i> Den hemlighetsfulla Venus	81

Omväxlande språkkulturer

Kära läsare av *Finsk Tidskrift*, välkomna att följa oss under 2014 och må detta första innehållsrika nummer väcka ert intresse för årets utgivning! Liksom ifjol utkommer *Finsk Tidskrift* i år med åtta nummer, av vilka fyra är enkla nummer och två är dubbelnummer. Två nummer kommer att behandla ett särskilt tema: det sedvanliga litteraturnumret utkommer till midsommaren och på hösten ger vi ut ett temanummer kring universitetet, dess autonomi, historia och gemenskap.

Först ut i detta nummer är Harry Lönnroth som granskar författaren Carola Sandbackas roman *Under kriget* (2010) och dess flerspråkighet utgående från ett språkvetenskapligt och -sociologiskt perspektiv. Utöver växlingen mellan svenska och finska innehåller romanen även exempel på övrig flerspråkighet. Sandbacka är bosatt utomlands och man kunde tala om ett slags finlandssvensk diasporalitteratur. Lönnroth visar hur Sandbackas språk är intressant i ett språkhistoriskt perspektiv: den starka emotionella dimensionen kan delvis vara förknippad med språkväxlingen i romanen.

Patrick Sibelius agerar kritisk åhörare och granskar två akademiska diskussionstillfällen: det ena behandlar eurokrisen, det andra civilisationskrisen i västerländskt tänkande. Talarna kan ses som akademiska *koryfärer*, dvs. de innehar en ledande position i den vetenskapliga världen, och dessa förbehålls ett tänkande utanför akademiska fackboxar. Enligt Sibelius förlitar sig talare och skribenter på vissa tysta överenskommelser mellan sig och åhörare

och läsare om att händelserna också kan förstås som handlingar som har utförts på basis av osanna, dåliga, orätta och onda tankar.

Peter Landelius presenterar den chilenske "antipoeten" Nicanor Parra och hans produktion. I *Poemas y antipoemas* ("Poem och antipoem", 1954) protesterar han mot det mesta i det moderna samhället såsom rasdiskriminering, "åldringarnas katastrof", "den hemliga vita slavhandeln" och "missbruk av droger och filosofi". Landelius diskuterar hur viktig rollen som antipoet är för Parras dikter. Antipoeten är synligare än många poeter. Han gömmer sig inte i sitt verk, han ingår i det, han är dess avgörande förutsättning.

Anders Björnsson studerar humanismen och dess utmaningar. Om man vill verka för mänsklighetens överlevnad så måste varje människoliv vara viktigt. Björnsson vill tala om det som är gemensamt: gemenskaper innefattar olikheter, oförenligheter, också det som är mindre dugligt, det som är besvärligt och bisarrt. En försoningens politiska kultur kunde vara något att sträva efter, särskilt med tanke på globaliseringens effekter, med många segrare och många förlorare.

Nyblivna lärares erfarenheter engagerar Jessica Aspfors. Mellan 30 – 50 % av nya lärare lämnar yrket under de 3 – 5 första åren, vilket lett till att stöd för nya lärare har under senare år uppmärksammats internationellt inom utbildningspolitik och forskning. I sin doktorsavhandling har Aspfors (2012) tagit fram konkreta och viktiga stödåtgärder för nya lärare som kan tillämpas både i lärarutbildningen, den mottagande skolan och för lärarnas professionella utveckling.

Andreas Fagerholm vill betona de politiska partiernas fortsatta betydelse. Trots att de politiska partiernas medlemstal har dalat, valdeltagandet sjunkit och även partiernas ställning inom den politologiska forskningen försvagats, visar Fagerholm hur partierna alltjämt har en central roll i de flesta politiska system. Eftersom partiideologier ständigt utvecklas och förändras, är det viktigt att få kunskap om hur partiideologier formas, varför och med vilka följder i dagens postmoderna samhälle.

Med dessa essäer och en utökad recensionsdel i Granskaren önskar *Finsk Tidskrift* sina läsare en god fortsättning på det nya året 2014.

Jutta Ahlbeck

Åbo, januari 2014

”Språket gör sitt till”

– om tvåspråkighetens dynamik i en (f)inlandssvensk släktkrönika

Harry Lönnroth

En annorlunda finländsk krigsroman som bärare av finlandssvensk kultur

Avsikten med denna uppsats är att anlägga ett språkvetenskapligt perspektiv på flerspråkighet i skönlitteratur utgående från den finlandssvenska författaren Carola Sandbackas senaste roman *Under kriget* (Schildts 2010). För en språkforskare är romanen intressant och läsvärd åtminstone av två orsaker: dels representerar den modern finlandssvensk skönlitteratur som producerats utanför landets gränser (i Wales i Storbritannien), dels utspelar den sig utanför Svenskfinland (i Tammerfors i det inre av Finland). Häri ligger utan tvekan romanens största språksociologiska intresse inom den moderna svenska litteraturen i Finland.

Flerspråkigheten, eller snarast tvåspråkigheten, ses här som ett dynamiskt fenomen, även om skrift i motsats till tal vanligen är något statiskt, bestående. Dynamiken hänvisar med andra ord till ett slags textuell spänning som har sin grund i ett språkligt möte, verkligt eller icke. Fenomenet har en ganska lång tradition

i finlandssvensk prosa; flerspråkiga element är något som många finlandssvenska författare allt emellanåt utnyttjat då de skildrat den språkliga verkligheten i Finland, och enligt litteraturvetaren Julia Tidigs (2007) är den svenska litteraturen i Finland i själva verket ”full av flerspråkighet” trots att enspråkigheten varit normen. Hon antar att flerspråkighetens litterära effekt också kan bero på att den bryter mot normen; det handlar alltså inte alltid bara om att skapa ”lokalfärg” i texten. Enligt henne kan flerspråkigheten även ha en främmandegörande effekt: flerspråkiga texter kan både inkludera och exkludera olika läsare.

Om Carola Sandbackas författarskap

Carola Sandbacka har av kritiker kallats en stilsäker berättare som i sitt författarskap fokuserar allmängiltiga och existentiella fenomen och skildrar dem mot en klart tecknad historisk fond (se t.ex. Lönnroth 2009). Sandbacka, som även är filosofie doktor i filosofi, är född i Tammerfors 1951 och från och med 1989 bosatt i Swansea, Wales. Att hon sedan många år tillbaka är bosatt utomlands är speciellt intressant med tanke på hennes avstånd till den miljö som hon skildrar och till det språk som hon använder i sin produktion. På sätt och vis är det lockande att i hennes fall tala om ett slags finlandssvensk diasporalitteratur. Sandbacka är en flerspråkig författare, men man kan inte säga att mångkulturalismen och flerspråkigheten skulle höra till de allra viktigaste temana i hennes författarskap. Man kan ytterligare utgå ifrån att största delen av hennes publik är tvåspråkig, en finlandssvensk publik som kan ta del av de flesta finska inslagen i texten. Utöver finskan använder hon även andra språk i sina romaner, låt vara i mindre utsträckning. Huruvida också de främmande inslagen är förståeliga för en finlandssvensk publik är svårt att säga, men, som Tidigs (2007) har påpekat, behöver man inte nödvändigtvis kunna ”översätta” alla främmande språkelement i en text för att kunna ”förstå” den.

I sin ”Tammerforstrilogi”, som består av de självständiga romanerna *Ellen Llewellyn* (1995), *Släkt och vänner* (2004) och *Under kriget* (2010), skriver Sandbacka om sin födelsestad och anlägger

ett historiskt perspektiv på industristadens borgerliga, svenskspråkiga kretsar från och med början av 1900-talet. Författaren är väl förtrogen med sin stad, och läderfabrikörsfamiljen Sandbacka är också själv en del av den lokala industrihistorien. Många av de språkliga observationer som hon gör känns säkert "autentiska" för en finlandssvensk, speciellt Tammerforsvensk, läsare, om man nu någonsin kan säga så om ett fiktivt verk. Eftersom romanen utspelar sig i Tammerfors i det inre av Finland, är finskan ett naturligt element och ett frekvent återkommande inslag i romanerna. För den som är mer insatt i stadens historia och nutid bidrar detta till illusionens trovärdighet. Sandbackas skildring av Tammerfors innehåller en hel del språksociologiskt intressanta iakttagelser om språkförhållanden i staden.

Speciellt intressant i Sandbackas författarskap är tidsdimensionen. Hennes senaste roman är utgiven på 2000-talet, men den fokuserar huvudsakligen tiden i mitten av 1900-talet. Romanen är modern, men samtidigt är den också historisk. Den innehåller även en inre struktur som är av relevans med tanke på denna tidsdimension: romanen innehåller en berättare som blickar bakåt i tiden med hjälp av gamla brev som för berättaren vidgar vyerna mot det förgångna.

Under kriget är en fristående fortsättning på Sandbackas två tidigare Tammerforsromaner: Finlandiaprisnominerade *Ellen Llewellyn*, som också översatts till finska, och *Släkt och vänner*. Bokens bakpärmstext ger följande beskrivning av romanen:

I den gamla släktvillan Lahdelma sitter Elisa och funderar på vad hon ska göra med sitt liv. Hon hittar en bunt brev som hennes farfar Karl Johan Bengs under vinterkriget skrev från fronten till hennes farmor och resten av familjen. Ur breven utvecklas en släktkrönika och en storslagen roman om ett dramatiskt skede i vårt lands historia.

Liksom Sandbackas senaste roman *Släkt och vänner* (2004) utspelar sig *Under kriget* i Tammerforsstrakten. Karl Johan Bengs är son till Gunnar och Sigrid Bengs, han är gift med Lillemor Edelwing. Lillemors mamma Marietta är en centralgestalt i romanen. Hennes söner kämpar vid fronten och döttrarna kämpar på hemma med barn och hushåll, under knappa omständigheter och stor oro. Marietta försöker hjälpa dem alla så gott det går.

Under kriget är en ganska annorlunda krigsroman med finländska mått mätt, om än inte helt unik. För det första är den skriven av en kvinna, en Tammerforsbördig finlandssvenska som numera bor utomlands, och för det andra handlar den – kanske just därför – huvudsakligen om händelserna vid hemmafronten, inom den mera privata sfären. Hemmafrontens starka kvinnor nämns också ofta i de recensioner som skrivits om romanen i finlandssvensk press, där den av naturliga skäl fått mera uppmärksamhet än på finskt håll. Utöver en historisk roman och en krigsroman är *Under kriget* också – eller framför allt – en släktroman.

I sin recension av *Under kriget* anlägger kritikern Barbro Enckell-Grimm (2011) synpunkter bland annat på Sandbackas språk. Enligt henne använder Sandbacka dialog efter temperament. Det starka etoset känns ”magstarkt och föråldrat”, vilket dock också tycks vara meningen. ”Språket gör sitt till”, konstaterar hon. Med detta menar Enckell-Grimm att Sandbacka blandar gamla talesätt och talspråkliga repliker, något som är både trovärdigt men också lite haltande. Huvudpersonerna använder olika sätt att uttrycka sig, och de ord som de använder ”smälter samman med personlighet och den roll de har”. Ett speciellt intressant påpekande gäller avståndet i tid och rum: romanen präglas av ”avsiktliga språng i olika språkliga betydelser och oavsiktliga hopp som kan bero på författarens avstånd till hemspråket”. Det som enligt kritikern är centralt i Sandbackas författarskap är hemlängtan, ”ett hem som ett känslomässigt tillstånd”, en angelägenhet som är rätt så förstälilig om man tar hänsyn till att författaren sedan drygt 20 år tillbaka är bosatt i ett annat land där det talas ett annat språk. – Jag återkommer till denna kritik i slutet av uppsatsen.

På finskt håll har kritikern Suvi Ahola (2010, övers. av HL) konstaterat att hon inom den finländska nutidslitteraturen inte läst en lika ”hängiven och beundrande” beskrivning av vinterkriget och hemmafronten som den i *Under kriget*. Hon beskriver romanen som en stilpastisch med 1940- och 1950-talens fosterländska underhållnings- och ungdomslitteratur som grund. Enligt Ahola är både persongalleriet och skrivtekniken bekanta från de tidigare romanerna. Det är inte heller fråga om någon realism. Kritikern anser att det starka etoset i romanen känns främmande, eftersom det inte ifrågasätter någonting. I fokus för romanen står unga, rätt

naiva kvinnor, medan de äldre och mera erfarna kvinnorna blir romanens hjältar. Centralt i romanen är ålderdom och lidande som accepteras inombords. Författaren diskuterar dock inte hur man kan nå detta, avslutar kritikern sin anmälan.

*Att analysera litterär flerspråkighet – exemplet **Under kriget***

Språkmöte i skönlitteratur och litteratur som dialog är forskningsområden som för närvarande intresserar en hel del forskare både inom landet och utomlands (se t.ex. Landqvist 2012 med där anförd litteratur). Inom nordistiken i Finland har man tidigare bland annat varit intresserad av kodväxling och lån i finlands-svensk skönlitteratur (för en forskningsöversikt, se Lönnroth 2009 och Eriksson & Haapamäki 2011), och också inom litteraturvetenskapen har problematiken kring flerspråkig litteratur aktualiserats under de senaste åren (se t.ex. Malmio 2011).

I sin artikel "Att analysera litterär flerspråkighet" försöker Harriet Eriksson och Saara Haapamäki (2011) skapa en modell för analys av flerspråkighetsstrategier i skönlitteratur. Deras huvudintresse gäller "litterära verk där det på något sätt – implicit eller explicit – framgår att fler än ett språk är närvarande i romankontexten, dvs. talas i någon eller några av de miljöer som nämns i texten och/eller av någon eller några av romankaraktärerna" (Eriksson & Haapamäki 2011: 43). De talar dels om så kallad *latent språkväxling* (dvs. metaspråkliga kommentarer och kontextuella ledtrådar), dels om så kallad *manifest språkväxling* (dvs. frekvens, markering och integrering). Med den latent eller implicita språkväxlingen avser de att "romanen genomgående är skriven på ett språk men att det ändå framgår att även (eller t.o.m. enbart) andra språk än romanens huvudspråk är närvarande i romankontexten" (Eriksson & Haapamäki 2011: 45). Med den manifesta eller explicita språkväxlingen syftar de däremot på "litterära texter som innehåller enskilda ord eller längre sekvenser på andra språk än romanens huvudspråk" (Eriksson & Haapamäki 2011: 46).

I föreliggande uppsats tillämpas Erikssons och Haapamäkis modell, eller snarast klassificering, på läsningen av Sandbackas roman, som diskuteras i ljuset av ett urval passager där författaren

använt sig av finska eller andra främmande språk. Med *språkväxling* avses både *lån*, det vill säga längre sekvenser, och *kodväxling*, det vill säga enstaka ord och idiomatiserade fraser (Eriksson & Haapamäki 2011: 45). Med *litterär flerspråkighet* avses förekomsten av två eller flera språk i en och samma text (Tidigs 2007).

I detta sammanhang är det viktigt att påpeka att flerspråkighetens textuella dynamik självfallet kan och har granskats också ur andra synvinklar än den som presenteras i Eriksson och Haapamäki (2011). Ett sätt är att fokusera på genren, släktromanen, och granska det som man kan kalla släktromanens koordinatsystem. Redan på 1980-talet gav den ungerske litteraturforskaren Lajos Szopori Nagy ut en bok om den finska släktromanen. I sin bok använder han uttrycket ”släktromanens koordinatsystem”. För honom består detta koordinatsystem av tre olika dimensioner: den *tid* som beskrivs, det *rum* som beskrivs och släkternas samhällliga *status* (Szopori Nagy 1986: 35–41). Den finlandssvenska traditionen, som representeras av till exempel Jörn Donner, Christer Kihlman och Henrik Tikkanen, faller dock utanför hans studie (Szopori Nagy 1986: 30). En omständighet värd att beakta hos Szopori Nagy (1986: 130) är att den finska släktromanen oftast är geografiskt anknuten till författarens hembygd. Av denna anledning har den enligt honom också mera konkret beviskraft när det gäller livet i en given trakt än släktromanen i allmänhet.

En författare kan återge latent eller implicit språkväxling på många olika sätt, och ofta är gränserna svåra att dra, de är glidande. Eriksson och Haapamäki (2011: 45) har förmodat att den latent språkväxlingen måhända är vanligare i de romaner där flerspråkigheten inte är romanens bärande tema. En författare kan enligt dem signalera latent språkväxling med hjälp av metaspråkliga kommentarer, vilket innebär att författaren ”hänvisar till att något yttras på ett annat språk eller att någon person eller grupp talar ett annat språk”. Men författaren kan också använda sig av olika kontextuella ledtrådar för att signalera att flera språk är närvarande i sammanhanget (Eriksson & Haapamäki 2011: 46). Den manifesta eller explicita språkväxlingen handlar i sin tur om litterära texter som innehåller ”enskilda ord eller längre sekvenser på andra språk än romanens huvudspråk” (Eriksson & Haapamäki 2011: 46). Också denna typ av språkväxling är frekvent

förekommande hos Sandbacka. Romanen innehåller enstaka ord och uttryck på finska som författaren återgett för att skapa en illusion av autenticitet, en känsla av "lokalfärg".

Utifrån denna utgångspunkt presenteras i det följande ett tiotal exempel på den latent och den manifesta språkväxlingen i den aktuella romanen, vilka åskådliggör förekomsten av två eller flera språk hos Sandbacka.

Exempel (1) är intressant såtillvida att det innehåller ett integrerat finskt uttryck, *varmuuden vuoksi*, "för säkerhets skull", som förekommer två gånger på svenska i sammanhanget, och det intryck som uttrycket ger på finska beskrivs metaspråkligt som "betryggande".

(1) [...] "För säkerhets skull" sägs det ofta i Lahdelma under dessa dagar, och Lillemor smakar på uttrycket och tyr sig till det och upp-repar det för alla som vill höra på, inklusive Siiri i köket. Det låter betryggande också på finska: *varmuuden vuoksi*. Det är bara för säkerhets skull som manfolken blir inkallade. Det behöver inte betyda någonting. (s. 43)

Bland utdrag som innehåller enskilda ord på finska kan nämnas följande. I exempel (2) gäller det ett integrerat yttrande, en snäsning, som hör hemma både i finskt och i finlandssvenskt språkbruk: *mukamas*, fritt översatt "kantänka". I exempel (3) har det finska ordet *veljeilyä*, 'fraternisering', till och med anpassats till finskans grammatiska system: *veljeilyä* i stället för den singulara grundformen *veljeily*. I exempel (3) har det finska ordet markerats med citattecken, vilket inte är fallet i exempel (2). Exempel (3) innehåller ytterligare två metaspråkliga kommentarer ("det som finnen kallar" och "ett finskt uttryck") och en förklarande kommentar till det finska ordet, *familjär*.

(2) [...] "Och vad kostade det mukamas dig", säger Elisa så respekt-löst att det nästan låter som Johanna själv under sextiotalet. [...] (s. 9)

(3) [...] Man ska inte försöka bli omtyckt av tjänstehjonen och under inga omständigheter ska man ägna sig åt det som finnen kallar "veljeilyä", ett finskt uttryck som Sigrid har anammat i sin vokabulär. Det kommer inte på frågan att vara familjär. [...] (s. 65–66)

Också längre sekvenser på finska är rätt så vanliga i romanen. Härom vittnar bland annat följande exempel. I exempel (4) har den finskspråkiga Idas repliker återgetts direkt på finska med hjälp av citattecken. Exempel (5) innehåller däremot en kulturell ledtråd som författaren använt sig av. I exemplet är det fråga om en traditionell finsk sång, *Taiivas on sininen ja valkoinen*, som finns integrerad i textpartiet utan citattecken och kursivering: först återges sångens början och sist avslutningen, medan mellanpartiet saknas.

(4) [...] Gammelfarfar nickar och försvinner ut i trappan. ”Elisa, tee on valmis [teet är färdigt]”, ropar Ida från tamburen. ”Iltaa, patruuna [Afton, patron]”, säger hon sedan, och niger. (s. 21)

(5) [...] I Kuusisaari stugan lägger fröken Essi Julle i vaggan och sjunger, *Taiivas on sininen ja valkoinen* [Himlen är blå och vit], och Julles mörka ögon fylls av sömn, och han smackar så smått, på gränsen till glada drömmar. Julle liten, där vakar fröken Essi som en rundkindad ängel vid din vagga, och hennes nynnande följer dig långt in i drömmarna: *synkkä metsä, kirkas taivas, ne tuntee mun huoliani* [den mörka skogen, den klara himlen, de kan förstå mina bekymmer]. [...] (s. 120)

Utöver växlingen mellan svenska och finska innehåller romanen också några exempel på övrig flerspråkighet. I detta fall aktualiseras bland annat frågan vilket språk som romanpersonerna ”egentligen” talat sinsemellan. Ett exempel är Isak Rosenberg, en belgisk flykting och teknisk ledare på en av stadens många fabriker. I följande exempel använder Sandbacka sig av två olika författarstrategier när hon återger hans språk, tyska. Exempel (6) innehåller ett citat i citat, medan i exempel (7) har de främmande tyska elementen återgetts i kursiv.

(6) [...] I breven ser man vardagsinteriörer som genom en bakvänd kikare: där går farfar över fabriksgården i sällskap med Isak Rosenberg som är teknisk ledare på fabriken. ”Jag sa till Isak att ’Der Wind bringt grüsse aus Schweden’. Isak: ’Ich bin auch poetisch geworden in Finnland.’ [...] (s. 17)

(7) [...] ”*Sehen Sie*”, sa han [Isak Rosenberg] med det där urskuldande tonfallet som han brukar få när han ska säga något obehagligt till Gunnar. ”Med moderna kanoner når man ända fram till förstäderna från gränsen. *Nicht gut*. Många tror att det går att leva här i Finland som om Leningrad inte fanns, *aber es sieht nicht gut aus. Ja, so denke wenigstens ich*.” (s. 34)

Det kanske mest typiska draget när det gäller språkväxlingen i romanen är dock den så kallade brutna finskan, ibland kallad ”köksfinskan”, det vill säga en form av finska som de svenskspråkiga använt med sitt finsktalande tjänstefolk (på s. 96 talas det t.o.m. om ”en knagglig köksfinska”). I följande exempel har författaren återgett Mariettas ”bristfälliga” kunskaper i finska. I exempel (8) är det finska uttrycket ogrammatiskt, medan exempel (9) innehåller en uttalsmässig markör för ”bruten” finska: *mäni* i stället för det korrekta *meni(vät)* ’gick’. Exempel (9) har även försetts med en metaspråklig kommentar (”som finnen säger”).

(8) ”Ei puhua niin” [Inte tala så], säger Marietta strängt, och Siiri nickar och suckar igen, och säger senare till Laila att fruns moder inte vill se sanningen i ögonen. (s. 44)

(9) [...] Dessförinnan hade Gittan lagt dem [räkningarna] längst bak i en skrivbordslåda för att ha dem sedan då hon kommer hem, men – sinne mäni [dit gick de/t], som finnen säger! [...] (s. 84)

Slutord

Efter att ha läst romanen förs tankarna tillbaka till den ovan citerade kritiken av Enckell-Grimm (2011), där hon konstaterat följande:

Båda titlarna, som ordvändningar, väcker lite kluvna känslor hos en medelålders läsare. Man återkallas till mor- och farföräldrars återkommande fraser från barndomen. De kan förefalla banala, men där bakom döljer sig starka känslor, innehåll man anar sig till och nyanser man först senare i livet kan förstå, åtminstone lite bättre.

I detta citat har kritikern lyckats sammanfatta det som gör Sandbackas språk intressant i ett språkhistoriskt perspektiv: den starka emotionella dimensionen kan delvis vara förknippad med språkväxlingen i romanen. Det kan vara fråga om mer eller mindre autentiska minnen med hjälp av vilka författaren återkommer till sin barndoms språkliga och samhälleliga verklighet, först och främst till 1950-talets Tammerfors, där finskan och svenskan redan i många avseenden levt sida vid sida. Förekomsten av de båda

inhemska språken, som ju präglar de flesta Tammerforsvenskars vardag, bidrar sålunda till en ”trovärdig” läsupplevelse.

Sandbackas roman är inte explicit självbiografisk, men författaren öser ur sin egen uppväxtmiljö, där kontakten mellan den finska och den svenska språkgruppen hört hemma. Ett typiskt, men rätt så stereotypt, exempel där språkväxlingen ofta förekommer hos Sandbacka är kontakten mellan det finstalande tjänstefolket och de svensktalande tjänstemännen och industriledarna. I Sandbackas författarskap är det antagligen även fråga om utanförskap, men framför allt om ett naturligt och varmt förhållande över de två viktigaste språkgrupperna i Tammerfors. Detta är troligen en av de mest centrala språkliga och kulturella dimensionerna i romanen. En aspekt som man dock ska komma ihåg är att Sandbacka inte speciellt mycket – medvetet eller omedvetet – problematiserar existensen av språkgränser i staden.

Till slut kan man konstatera att Sandbackas ”litterära Tammerforsvenska” erbjuder en rätt så unik möjlighet att diskutera gränsen mellan fakta och fiktion i ett historiskt och modernt perspektiv när det gäller det svenska i en urban finskdominerad inlandskontext, på en så kallad språkö. På finskt håll skulle hennes trilogi i fortsättningen kunna jämföras med Eila Pennanens Tammerforstrilogi, utgiven 1971–1973 (senare blev trilogin femdelad). En jämförelse med Jorma Ojajarjus Vasatrilogi, utgiven 1976–1982, skulle göra bilden mera nyanserad, inte minst i ett regionalt perspektiv.

Litteratur

Ahola, Suvi (2010) 1940-luvun nuorisokirja heräsi henkiin, *Helsingin Sanomat* 5.12.2010

Enckell-Grimm, Barbro (2011) Kvinnor under kriget – och efter, *Lysmasken.net* [online]

Eriksson, Harriet & Haapamäki, Saara (2011) Att analysera litterär flerspråkighet, *Svenskan i Finland* 12, red. Sinikka Niemi & Pirjo Söderholm, Joensuu: University of Eastern Finland, 43–52

Landqvist, Hans (2012) ”– Kuka ... puhuu ...? stönade Esaias. Vem pratar?” *Litterär flerspråkighet och språkväxling i Mikael Niemis*

- roman Mannen som dog som en lax*, Göteborg: Göteborgs universitet [online]
- Lönnroth, Harry (2009) *Svenskt i Tammerfors. Tre undersökningar om språk och samhälle i det inre av Finland*, Tammerfors: Tampere University Press
- Malmio, Kristina (2011) Ut i vida världen. Flerspråkighet i några finlandssvenska romaner på 1990- och 2000-talen, *Både och, sekä että. Om flerspråkighet. Monikielisydestä*, red. Heidi Grönstrand & Kristina Malmio, Helsingfors: Schildts, 292–317
- Szopori Nagy, Lajos (1986) *Suomalainen sukuromaani*, Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- Tidigs, Julia (2007) Flerspråkig litteratur: problem eller möjlighet? *Ikaros* 2/2007 [online]

Att tänka utanför boxen

Patrick Sibelius

En slående slogan för ett universitet är att ”tänka utanför ramarna” eller ”utanför boxen”. Men är det utmärkande just för akademiker att tänka utanför boxen och vilken box är det i så fall? Två aktuella akademiska tilldragelser kan tjäna som utgångspunkter för en utredning. Vid dem behandlades två aktuella *kriser*, eurokrisen och civilisationskrisen i västerländskt tänkande. Till det förra seminariet den 13 september 2013 vid Turun Kauppakorkeakoulu (TKKK, Turku School of Economics) hade två kända experter inbjudits, den belgiska nationalekonomen och ekonomiska rådgivaren Paul De Grauwe som talare och ETLAs och EVAs tidigare direktör statsvetaren Sixten Korkman som kommentator. Till det senare den 16 september 2013 vid Åbo Akademi hade inbjudits tre framstående professorer i filosofi tillsammans med en historiker, Holger Weiss.

~

Först några allmänna ord om akademiska spelregler.

Framstående inbjudna föredragshållare i studia generalia sammanhang hör nästan alltid till kategorin av de vidsyntaste och frispråkigaste inom sina respektive fack. Till det akademiska spelets regler hör att de ges större friheter än mindre framstående att gå över sina ämnens gränser utan att därmed förlora sitt akademiska rykte.

Åkademiska *koryféer* (ung. ”den som står i spetsen”, ”ledare”) står därför för en tankemässig och intellektuell diffusion inifrån en akademisk box in i en annan box eller t.o.m. ut i samhället. Forskare av lägre rang, undervisare och utexaminerade står huvudsakligen bara för en diffusion av akademisk kunskap ut i samhället för att tillämpas praktiskt. Denna diffusion är okritisk. Den förra som förmedlas av koryféerna är däremot i bästa fall kritisk i den meningen att den ändrar på (oriktiga) trosföreställningar i boxar utanför det egna ämnets box och ibland t.o.m. i samhället i stort. Så förhåller det sig åtminstone i princip.

Inom den akademiska box, som omfattar alla fackboxar, gäller således följande oskrivna princip: *Effektivt (ex catedra) tänkande utanför akademiska fackboxar förbehålls vissa utvalda koryféer.*

De som hade inbjudits att hålla föredrag och kommentera vid de nämnda två seminarierna kunde förväntas vara koryféer med dessa privilegier. Då de annonserade temana vid bägge var *kris*, så var förväntningarna högt ställda bland åhörarna. För kris betyder väl att något allvarligt misstag har blivit begånget utgående från de trosföreställningar som allmänt har vedertagits och använts som grund för handlande.

~

Troligen visste många av de närvarande vid seminariet i TKKK att Paul De Grauwe under senare år har ändrat uppfattning om väsentliga frågor rörande förhållandet mellan den offentliga och s.k. ”privata” sektorn med vittgående konsekvenser för de rekommendationer han ger politiker. Att ändra sig får man naturligtvis göra om situationen i verkligheten har förändrats. Problemet är dock det att han naturligtvis nu som också tidigare har använt sina

teoretiska kunskaper till att försöka förutse framtiden och rekommendera handlingar för att förebygga nedgång och skapa uppgång i Europas ekonomi. Men prediktionerna slog inte in tidigare och rekommendationerna kom på skam, och så kommer det väl att vara nu också, tänker man vis av erfarenhet.

Paul De Grauwe inledde sitt föredrag med de ödesdigra orden: ”*The future is in darkness*”, med vilket han tycktes vilja säga att vi inget vet om framtiden (dock kanske underförstått, såvida vi inte vägleds av någon teori).

Men den kritiska åhöraren undrar: Vad är teorierna då bra för? Ty så snart experten går över gränsen för sin akademiska box in i samhället, så riskerar han eller hon att snarast bara skada med att där tillämpa sin teoretiska kunskap. För det visar sig om och om igen att verkligheten ändå inte tar modell av nationalekonomernas och samhällsvetarnas teorier. Ofta försvarar dessa akademiker sig själva med att de system som de studerar är så komplicerade jämförda med dem som naturvetarna studerar. Men den kritiska åhöraren undrar desto mera: Vad är deras teorier då bra för?

Svaret är väl egentligen ganska enkelt: Teorierna och modellerna skall förliknas med maskiner som man använder för vissa syften snarare än med egentliga teorier på basis av vilka man kan bygga maskiner.

Nationalekonomernas och samhällsvetarnas teorier har inte som syfte att beskriva och förklara verkligheten, hurdana naturen, kulturen, samhället och människan är. Utan de beskriver en ekonomisk-teknisk maskin som har konstruerats för att göra något. Vad den skall göra är naturligtvis nödvändigt att känna till för att man skall kunna bedöma huruvida maskinen är bra eller dålig. Den kritiska åhöraren hör emellertid ingenting som ens antydde ett svar på den frågan. Om svaret är så självklart att det aldrig behöver uttalas, så undrar han hur det kommer sig att han inte kan komma på det. Han börjar känna sig intellektuellt obekvämt i bänkraden då denna centrala storhet är obekant för honom.

Sådana som De Grauwe och Korkman känner alltså bara bättre än många andra till hur den ekonomiska maskin man använder idag är byggd och hur den fungerar. Deras kritik och rekommendationer gäller inte maskinen, om den är bra eller dålig, utan endast hur maskinen brukas. För dem är krisen därför *politisk-offentlig*.

Det är parlament, regeringar och centralbanker som har kört maskinen *fel* som har förorsakat och förvärrat *krisen*. Enskilda medborgare, företagare, aktieägare och privata bankdirektörer utför bara de handlingar som deras funktion i maskinen bestämmer. Felaktigheter på maskinnivån hör till "den mänskliga naturen" och *bör* naturligtvis tas med i beräkningen av de politisk-offentliga aktörerna. Medborgare, företagare, aktieägare och privata bankdirektörer har egentligen inget *ansvar* för hur maskinen har körts.

Korkman och De Grauwe debatterade under en knapp halv timme hur kranar och knappar skall hanteras. Bägge var överens om att maskinen helt enkel är sådan att kriser hör till och att de går över, och att aktörerna kan stabilisera maskinens funktion något med att göra si eller så. Som nordeuropé krävde Korkman mera disciplin av de politisk-offentliga aktörerna medan den anglofilit pragmatiska De Grauwe tyckte att det inte var mödan värt, eftersom det då och då är bättre för aktörerna och också för själva krishanteringen att bryta mot regler än att följa dem.

Den kritiska åhöraren inser att detta säkert är sant och att han tydligen har förstått detta med "kris" alldeles för bokstavligt och dramatiskt. Det tycks ju röra sig bara om en återkommande fas i maskinens normala verksamhet. Men ingen lättnad infinner sig.

Dessa koryféer tänkte utanför den box som själva maskinen utgör. Men ingendera vågade sig utanför den box som maskinen *tillsammans* med de politisk-offentliga aktörerna utgör. Den kritiska åhöraren anar att de hindrades av någon tyst regel och att den regeln troligen är förknippad med den kompakta förtegenheten som vidlåder frågan vad hela maskinen är till för.

~

I det senare seminariet påpekar en av USA:s främsta kännare av europeisk filosofi, Robert Bernasconi, att flera stora tänkare ur moralfilosofins kanon från 1700-talet inte alls behandlade slaveriet och att vissa t.o.m. drog ekonomisk nytta av slaveri. Det gjorde de under en tid då slaveri ofta praktiserades på ett ytterst inhumant sätt, men då slaveri ändå debatterades bland allmänheten och i tidens tidningar. Närmare studier visar också att vissa av de stora filosoferna var direkta rasister. Hans anförande utmynnar i en

anklagelse att filosofer i gemen har varit och är oärliga (*dishonest*) rörande sitt ämne, filosofin.

Han får naturligtvis svar på tal av andra, både koryféer och åhörare: ”Man kan väl inte kräva att varje filosof, hur stor han än är, skall ha kunnat skriva om allt”; ”var och en av dem var ju barn av sin tid”; ”kanske fäste filosofen inte avseende vid varje detalj i ett fenomen han använde för att exemplifiera en abstrakt idé”.

Bernasconi försvarar sig med att han bara vill ändra på kanon, lyfta fram andra filosofer som förfäktar värderingar som är acceptabla idag (men kanske lägger fram mindre intressanta och acceptabla idéer på andra punkter. Men det tillägget gjorde han inte).

Om filosofins kanon skall motsvara var tids egna gängse uppfattningar, så har man nu faktiskt uppnått den liberala och toleranta inställning som en annan talare, Rawls-forskaren, David Rasmussen, refererade till: Sanningen måste ges upp, eftersom det viktiga (i en västerländsk demokrati) ändå är att det inte blir bråk och att vars och ens friheter och rättigheter blir respekterade. Resultatet blir att var och en måste få vara ostörd och fri i sin egen lilla box inom den lite större boxen av västerländsk demokrati och marknadsekonomi som man dock på ett självklart och outtalat sätt förutsätts hålla sig inom.

Den kritiska åhöraren stöter alltså ånyo på samma akademiska beteendemönster hos koryféerna: Deras tankar rör sig över ämnesgränsen och ut i samhället, men inte ens så långt att gränserna för denna lite större box skulle bli synliggjorda eller klart uttalade, annat än med ord som ”västerländsk demokrati”, ”frihet”, ”rättighet” och ”marknadsekonomi”.

För koryféerna vid detta seminarium utgjordes den civilisatoriska krisen på sin höjd av det faktum att inflytelserika tänkare ur västerlandets historia inte hade hittat in i den större box vi sitter i nu samt av det faktum att man inom västerländsk filosofi numera fortfarande känns vid sådana tänkare som levde utanför och kanske låter sig påverkas av dem. Den kritiska åhöraren inser att han igen hade tolkat detta med ”kris” alldeles för bokstavligt och dramatiskt. Det rörde sig ju bara om en ”kris” mellan tänkandet då och nu samt möjligen också om en etisk kris i själva tänkandet då (som alltså nu har övervunnits, förutsatt att man lyckas mota

all tvivelaktig påverkan från förr). Inom den större boxen är allt väl. Men ingen lättnad infinner sig nu heller.

~

Följande observationer kunde en närvarande vid bägge seminarierna alltså göra.

Samstämmigheten mellan de två akademiska tillfällena var påfallande stor trots att det ena berörde ekonomi och politik och det andra filosofi och historia. Bägge rymdes väl inom samma större box. I grunden existerade ingen tankemässig skillnad alls mellan dem: Det ekonomiska och politiska systemet vi har med alla de värderingar som hör till tas för givna som självklart bra, rätt och gott. Det som återstår att göra är bara att spela det spel som håller sig inom det och dessutom sköta en viss polisiär uppgift för att genom hänvisande till vad som är passande och politiskt korrekt förhindra att någon börjar komma i närheten av boxens omgränsande sidor.

Inom själva boxen finns inga egentliga kriser utan bara normala fluktuationer och sådana naturliga som kommer av mänskliga brister och svagheter. En egentlig kris inom boxen skulle ju implicera att något var fel i boxen.

De egentliga kriserna förekommer alltså enbart utanför boxen i historien och i andra samhällssystem. För att kriser utanför boxen inte skall ha verkningar inom boxen oskadliggör man dessa kriser genom att behandla dem vetenskapligt värderingsfritt som blotta händelser. Härvid förlitar sig talare och skribenter på vissa *tysta* överenskommelser mellan sig och åhörare och läsare om att händelserna också kan förstås som handlingar som har utförts på basis av osanna, dåliga, orätta och onda tankar. Men allt detta osanna, dåliga, orätta och onda är så självklart att det inte behöver klargöras. Det räcker med att hänvisa till att det inte hör till boxen. Tydligen har man kommit fram till att börjar man klargöra sådana självklarheter riskerar man bara att skapa oro genom att upplevelsen av självklarhet då hotar att börja avta.

Den kritiska åhöraren kommer osökt att tänka på perioder och institutioner ur västerlandets idéhistoria då motsvarande

förhållningssätt var typiska och han förskräcks i grunden. Ja, det tycks faktiskt vara farligt att tänka utanför boxen, farligt för en själv!

Emellertid har den kritiska åhöraren en mycket tacksammare position än koryféerna. Hans ställning gör att han inte behöver framstå som en representant för någon box inom boxen och som garant för den större boxen. Som naturvetare bör han dessutom respektera bara det som finns utanför, den yttre oberoende verkligheten, den natur som ändå har sista ordet också rörande den konstruerade boxens slutgiltiga öde.

Bildstormarens bilder (El iconoclasta icónico)

Peter Landelius

Chile har haft fler stora poeter än stora romanförfattare. Precis som Sverige, för den delen. Men när det gäller att ta heder och ära av varandra ligger de svenska poeterna i lä, åtminstone sedan Strindbergsfejden. Med korta mellanrum blossar de litterära striderna upp, och de leds nästan alltid av poeter. Nicanor Parra debuterade 1935, mitt under kriget mellan den tidens tre stora: Vicente Huidobro, Pablo de Rokha och Pablo Neruda. Det var i första hand ett gräl mellan Huidobro och de Rokha, och det enda som de var överens om var att unge Neruda inte nådde dem till knäna.

Själv tog Nicanor Parra avstånd från dem allihop. Han avfärdade snart det mesta av poesin före sin egen som pretentiöst trams. ”Det gäller alltihop från renässansen till nittonhundratalet. Man får gå tillbaka till medeltiden för att hitta en äkta folklig poesi”, säger han i en nyligen tillkommen dokumentärfilm. Själv har jag svårt att se vad han kan ha haft i tankarna. För mig är medeltiden mest riddardikt, romanser och klosterlyrik. Mikhail Bakhtin som också uppskattade folklig dikt hänvisade för sin del snarare till renässansen (Rabelais, Villon) i sin smått klassiska plädering för en poesi med folkliga rötter. Och Parras återkommande klassiska referens är faktiskt Shakespeare.

All diktning väljer en tradition att följa eller bryta mot. Nicanor Parra har gjort en hel del för att bryta med den modernistiska poesi som föregick hans egen, vare sig man använder termen ”modernistisk” i europeisk eller latinamerikansk mening. Idag framstår inte Parras poesi som så omstörtande som den kan ha gjort i den tidens Chile men knappast i trettioalets Europa. Tjugo år efter dada, tio år efter surrealisternas genombrott debuterade han 1935 med en modernistisk poesi som ändå till stor del är präglad av sin tid, det vill säga den spanska generation 27.

Cancionero sin nombre (1937) kunde ha skrivits av García Lorca – om han hade bott i Chillán eller Valparaíso. Parra är mycket tydligt geografiskt förankrad i ämnesval och språk. Chile befann sig i en periferi som då ännu hämtade inspiration från Europa snarare än från Nordamerika. I det avseendet påminner den tidige Parra både om Ruben Darío, vars ”modernism” bestod i att introducera den franska symbolismen, och om Vicente Huidobro, vars ”kreationism” i huvudsak införde den modernism som hade fötts av Rimbaud och Verlaine. Ännu i samlingen *La cieca larga* (Den långa cuecan, 1958) finns en återklang av *Cancionero sin nombre*. Också här finns en viss folkviseprägel med korta versrader och fyraradiga strofer.

~

Men efter andra världskriget förändras mönstret. Samlingen *Ejercicios respiratorios* (Andningsövningar, 1943) tillkom under en lång vistelse i USA på ett forskarstipendium vid Brown University och bär tydliga spår av att poeten har läst Walt Whitman och William Carlos Williams. Först på femtiotalet framträder den färdige ”antipoeten” med *Poemas y antipoemas* (Poem och antipoem, 1954), försedd med ett entusiastiskt förord av Pablo Neruda. Parra har berättat att hans första antipoem möttes av munterhet när han läste upp dem för en liten krets i Pablo Nerudas lilla bar i stugan på Isla Negra, men att just Neruda redan då visade att han tagit intryck: ”Hur bär du dig åt för att göra poesi av ingenting?”

En av dikterna i samlingen ”Poem och antipoem” är program och krigsförklaring:

Och jag har bestämt mig för att förklara krig mot *i cavalieri de la luna*. / Min dikt kan säkert leda ingenstans: / 'Skratten här i boken är inte äkta!' säger mina vedersakare snart, / 'dess tårar är konstgjorda!' / 'I stället för att sucka, får sidorna en att gäspa!' / Han sprattlar ju som ett spädbarn! / Författaren uttrycker sig genom att nysa. / Instämmer: var så goda och bränn era skepp. / Liksom fenicierna tänker jag utforma mitt eget alfabet. (I:33)

"Poem och antipoem" fick faktiskt ett övervägande positivt mottagande av både publik och kritik. Redan nu förebådar Nicanor Parra det sociala engagemang, den saklighet och enkelhet som skulle prägla mycket av sextiotalspoesin på båda sidor av Atlanten, delvis på grund av växande påverkan från Nordamerika. Inspirerad av amerikanska och engelska samtidas fria tilltal förkastar han nu de flesta av sina föregångare alltifrån Dante: "Ut med elvastingarna!" förkunnar han och proklamerar sig som litteraturens store *desendecasilabador* – "elvastavingsavskaffare". Intressant nog hör Gabriela Mistral (hon som så länge sågs över axeln av sina litterära landsmän) till de få som undgått hans förkastelsesdom.

Hans smak för "dålig smak" irriterade det konventionella Chile, och den spanske jesuiten Salvatierra blev ryktbar för sitt svar på frågan om Nicanor Parras poesi var omoralisk: "En soptunna är varken moralisk eller omoralisk." I den tidens ultrakatolska Chile blev antipoetens antiklerikalism genast tecken på samhällsomstörtande verksamhet, och han brukar inte ha mer till övers för de världsliga makthavarna – så sent som förra året innehöll hans utställning på det nya kulturmuseet framför presidentpalatset La Moneda bilder av Chiles samtliga presidenter, och i poetens version är de alla hängda.

I "Poem och antipoem" protesterar han mot det mesta i det moderna samhället:

Den moderna världens laster:/bilen och ljudfilmen, / rasdiskrimineringarna, / utrotningen av rödskinnen,/storfinansens tjuvknep,/ åldringarnas katastrof,/den hemliga vita slavhandeln som organiseras av internationella sodomiter,/självhävdelsen och frosseriet,/ begravningsstågen,/hans excellens personliga vänner,/folklorens upphöjande till andlighet,/missbruket av droger och filosofi,/ förvekligandet av dem som gynnats av slumpen,/ autoerotiken och den sexuella grymheten,/ förhärligandet av drömlivet och det omedvetna på bekostnad av det sunda förnuftet.... (I: 55)

Här finns också ett drag som ofta återkommer i Parras dikter och som han själv har beskrivit så här: "Deras väsentliga byggstenar är inte ordet eller strofen eller frasen som underkastas rytms påverkan. Min enhet är versen, som i min poesi uppträder isolerat, likt en rad stenar som man kastar mot läsaren."

Antipoeten samlar artefakter, i analogi med det slags *objet trouvé* varmed Marcel Duchamps redan hade ställt konstbegreppet på huvudet. Stenarna hittar han på gatan bland färdiga fraser och folkliga vändningar, gärna anstötliga. Den fysiska omgivningen blir "kaos och råmaterial" för dikten och konsten, för att tala med Paul Valéry. Metoden påminner om bildkonstens collageteknik, så mycket mer som just Parra med tiden har utvecklat en blandkommunikation av text och bild som ofta har formen av collage. Folklore och vardagligt gatuspråk fortsätter att samsas i Nicanor Parras dikter, inte minst i den samling som har fått den ironiska titeln *Versos de salón* (Salongsverser, 1962). I den lilla dikten "Berg- och dalbana" varnar han läsaren:

I ett halvt århundrade/ var poesin/ ett paradys för högtidliga dumbommar./Tills jag kom/ och slog mig ner med min berg-och dalbana.// Kliv på, om ni har lust./ Fast jag tar ju inget ansvar om ni kliver av/ med blodet rinnande ur mun och näsa. (I: 86)

Nu är kritiken mer blandad, och flera recensenter angriper Parra. Ett exempel: "Det här har aldrig varit poesi och blir det inte förrän världen går under och vi struntar i både poesi och prosa"(Hernan del Solar i La Nación 1962-10-19).

Rollen som antipoet är central för Parras offentliga *persona* och för hans egen självbild. Det är ingen tillfällighet att "Poem och antipoem" får inleda Galaxia Gutenbergs utgåva av hans samlade verk, medan hans tidigare publicerade dikter förpassas till slutet av första delen. När Parra utropar sig till antipoet kan han uppfattas som outsider och rebell. Med det är en sanning med modifikation.

~

Antipoeten är synligare än många poeter. Han gömmer sig inte i sitt verk, han ingår i det, han är dess uttalade förutsättning. Mer än många diktare ger Nicanor Parra därför anledning att intressera

sig för personlig bakgrund, bildningsgång, yrkesarbete och kanske rentav hans kärleksliv (där förresten ett par svenska kvinnor kom att spela viktiga roller).

Det finns någonting ”urchilenskt” i hela familjen Parra, och Nicanor är inget undantag. Hans far var folkskollärare och hans mor bonddotter i byn Ñuble nära staden Chillán i mellersta Chile – lika mlångt från Santiago som Malmö från Stockholm. Landsbygden mellan Chillán och Talca är Chiles kulturgeografiska hjärtland där alla nationella och många patriotiska föreställningar har sin rot. Därifrån kommer flera av landets främsta poeter, bland dem Pablo Neruda som föddes i Parral, det vill säga halvvägs till Talca om man startar i Chillán. Det provinsiella är universellt, och inför vår Herre är vi alla smålänningar.

Nicanors far var mångsidigt begåvad och bohemiskt lagd, han spelade fiol och gitarr och han drack för mycket. Hans mor var född av självvägande småbönder och stod med fötterna på jorden. Paret fick många barn som alla växte upp i skolhuset: Nicanor är äldst, och nästan alla visade sig vara konstnärligt begåvade. Flera blev ”trubadurer, cirkusartister, marknadsgycklare”. Hans syster Violeta blev sångerska och viskompositör, var i flera decennier det chilenska folkdjupets starkaste och mest älskade röst och blev känd i hela världen för sånger som *Gracias a la vida/Jag vill tacka livet*. Hans bror Roberto skrev den populära pjäsen *La Negra Ester/Svarta Ester*, som utspelas på en bordell i Valparaíso, gjorde stor succé på 80-talet och fortfarande sätts upp då och då på teatrar i Santiago.

Även Nicanor uppfattas och uppfattar sig som urchilensk, och den identiteten släpper han varken i liv eller dikt, trots resor och utlandsvistelser. Diktarijaget lämnar väl hembygden ibland men sällan längre än till Valparaíso och då helst på cykel. Rotfastheten visar sig kanske också i att poeten på ålderns höst ägnar sig åt en hobby som också den kan påminna om Neruda: han samlar på hus.

Vid arton års ålder lämnar han hembygden med hjälp av ett stipendium, avslutar sin skolgång och studerar sedan matematik och fysik vid statliga Universidad de Chile. I ”Poem och antipoem” finns en rad långa självbiografiska inslag. Dikten *La trampa* (Fäl-lan) börjar så här:

På den tiden undvek jag alltför mystiska scener./ Liksom de magsjuka undviker tung mat,/ stannade jag helst hemma och utredde en del frågor/ kring spindlarnas fortplantning,/ för vilket ändamål jag brukade dra mig tillbaka till trädgården/ och inte visa mig offentligt förrän långt fram på natten;/ och i skjortärmarna, med utmanande hållning,/ brukade jag kasta vredgade blickar på månen/ i ett försök att undgå de där gallsprängda tankarna/ som suger sig fast som polyper vid människosjälen. (I:52)

För mig, men inte för Parra, ligger det nära till hands att associera kombinationen av humanist och naturvetare till hans samtida Ernesto Sabato. Sabato hade tvärt avbrutit en lovande forskarkarriär som atomfysiker för att i stället ägna sig åt att skriva. I Sabatos fall tycks det ha haft att göra med de nya kärnvapnen. För Parra gällde det kausalitetsprincipens prekära läge efter kvantfysikens genombrott. Man skulle också kunna tro att han hittade antipoesin med hjälp av det nya begreppet antimateria, men så är det inte: ordet hittade han enligt egen uppgift hos den peruanske journalisten och filmregissören José Bustamante Ballivián.

Som nästan alla tidens intellektuella hade både Sabato och Parra dragits till kommunismen, och båda hade ganska snart tagit avstånd från den. ”Den där dialektiken,” säger han nu. ”Allt liv och all konst innehåller motsättningar, det är syntesen som jag har svårt för.” Det skulle däremot dröja betydligt längre innan Nicanor Parra lämnade sin bana som universitetslärare i fysik och mekanik. Det är också i egenskap av fysiker som Parra reser till England 1949.

I två år blir han kvar i Oxford på ett stipendium i astrofysik. Det mesta av tiden påstår han sig dock ha ägnat åt William Shakespeare, inte minst imponerad av bardens goda öra för sin tids talspråk och jargong. Från England gör han flera resor i Europa. Sedan återvänder han till Chile, men han reser mycket under hela femtiotalet – till Stockholm, Moskva, Peking, Rom, Madrid. Han översätter en del samtida poesi, särskilt rysk (några svenska dikter har jag inte hittat) men i hans egen diktning förblir hembygdskänslan oförändrat stark.

Hans val av ryssar är litet trevande. Här finns flera av de stora nittonhundratalspoeterna men också en rad versmakare som redan med rätta börjat bli glömda. Dock möter vi både Blok och Jensenin, Pasternak och Achmadulina, Achmatova och Tsvetajeva,

Rozjdezjvenskij och Voznesenskij – men konstigt nog varken Majakovskij eller Jevtusjenko, som kanske kunde ha passat antipoeten bättre.

Jag har inte ens försökt att granska tolkningarna, men de låter bra på spanska också. Han fick uppenbarligen hjälp med både urval och tolkning. Sina egna översättningar betecknar han som ”omskrivningar” medan andras gärna får beteckningen *tradiciones* (en neologism som bygger på den gamla italienska vitsen *traduttore-traduttore*).

Diktsamlingen *Canciones rusas* (1967) är också en produkt av hans halvårslånga vistelse i Sovjetunionen. Titeln refererar möjligen till Sjostakovitjs *Ispanskije pesni* (Spanska sånger). Tonen är sorgmodig och dikterna vittnar mer om främlingskap än om författarens vanliga energi. Kanske är de också ett uttryck för hans besvikelse. Mötet med den reellt existerande socialismen måste ha gjort intryck.

~

Sextiotalet var en dramatisk tid i Chile, minst lika betydelsefull som motsvarande period i Västeuropa eller Nordamerika, fast den för Chiles del har kommit i skuggan av det som sedan hände. Efter flera konservativa presidentperioder valde landet 1964 en reformistisk ledare i kristdemokraten Eduardo Frei Montalva. Hans regering hade stöd av den Alliance for Progress som USA-presidenterna Kennedy och Johnson initierat för att försöka skapa demokratiska alternativ till decenniets revolutionära gerillarörelser. Genom Freis reformarbete uppstod ett ”de växande förväntningarnas missnöje” i Chile som slutligen medförde att Salvador Allende blev vald till hans efterträdare med ett visserligen tillfälligt men avgörande stöd av kristdemokraterna i kongressen.

Den politiska spänningen steg snabbt under den bräckliga vänsterkoalitionens regeringstid. Polariseringen underblåstes på ena kanten av Richard Nixons och Henry Kissingers CIA och på den andra av Fidel Castros agenter och anhängare. Kristdemokraterna stod klämda mellan sköldarna. Partiledningen avvisade Allendes sporadiska förhandlingsinbjudningar och stödde slutligen kuppmaakarna i stället.

Nicanor Parra var uppenbart politiskt engagerad och betraktade sig på den här tiden som marxist. Men han ställde aldrig upp på barrikaderna tillsammans med något av de politiska partier som blev allt flera och alltmer radikala. I en av sina tecknade aforismer på den tiden utbrister han: ”Jaha, och vem ska nu befria oss från våra befriare?” Han gjorde skandal när han gick på tebjudning hos Patricia Nixon i Vita Huset i Washington 1972. Själv ryckte han på axlarna åt kritiken och svarade att yttrandefriheten är den viktigaste friheten.

Tio år senare hade vanstyre och omvärldskonjunkturer utlöst ännu en ekonomisk kris i Chile. Bankerna var nära att kollapsa. Med tiden hade övergreppen mot enskilda fått kyrkan att organisera skydd för förtryckets offer. Kommunisterna, som på Allendes tid varit regeringensståndaktiga reformister, hade nu övergått till väpnat motstånd mot diktaturen. Kristdemokraterna hade stött kuppen, men nu började deras stöd för Pinochet att svikta. 1982 dog Eduardo Frei Montalva på ett sjukhus, officiellt av sjukdom. Det viskades om onda anslag; vid den här tiden hade han börjat framstå som ett alternativ till militärdiktaturen.

Nu publicerade Nicanor Parra en lidelsefull hyllningsdikt till den döde ex-presidenten och försåg den med ett skarpt antipoetiskt tillägg som slutar så här:

Är det någon som misstänker vad som pågår?/ ordet är fritt/ har någon sett sig själv genom kistans glasfönster?/ är någon beredd att skriva en dikt/ som går längre än vad försiktigheten bjuder?/Kardinalen?/ Protokollchefen?/ ordet är fritt/ inte Hans Vintergrå Eminens heller?/ just ett snyggt sätt att uttrycka sin sorg!/ låt oss åtminstone tjuta, tycker jag/ när vi inte klarar att göra uppror. (II:87)

Trettio år senare har en officiell polisundersökning efter analys av ex-presidentens kvarlevor bekräftat att Eduardo Frei Montalva sannolikt blev mördad.

~

Galaxia Gutenbergs noggranna utgåva av Nicanor Parras samlade verk (och litet till) består av två delar: den första slutar 1972, den andra börjar 1975. Glappet mellan årtalen är signifikativt. Statskuppen som stäckte Salvador Allendes demokratiska revolution

blev en vattendelare också för Nicanor Parra. I slutet av sextiotalet hade han etablerat sig på landets parnass och krönt med Chiles nationella litteraturpris. En kort tid efter statskuppen slutade hans akademiska verksamhet som forskare och lärare efter svårigheter med de nya makthavarna.

Nu inleds alltså en ny etapp i antipoetens långa liv. Mitt i Chiles största politiska kris på ett halvt århundrade orkade han knappt ens skriva antipoesi. Han har vittnat i fragmentariska bilder om stämningarna inför en statskupp som redan närmar sig. *Artefactos* (Artefakter, 1972) uttrycker vanmakt och förtvivlan i symboliska collage av text och bild. En lejonvärd på cirkus bär ett lejon som en stola över axlarna och säger: "Det hjälper inte att förbanna. Djungelns konung måste man smeka tills han lugnar sig" (I:321). Men han vill inte ställa in sig i något led. Än säger han: "Den nya människan möter nya umbäranden." (*Al hombre nuevo, hambre nueva*, I:332). Än svarar han: "Nåja, säja, då säger vi väl att jag är marxist." (*Bueno bueno, digamos que soy marxista* (I:329)

Hans första verk efter kuppen heter *Sermones y prédicas del Cristo de Elqui* (Predikningar och förmaningar av Kristus från Elqui, 1977–79). "Kristus från Elqui" var namnet på en chilensk bonde, Domingo Zárate Vega, som i trettioårsåldern fick religiösa uppenbarelser och började predika och döpa anhängare i floden Elqui, femtio mil norr om Santiago. Kyrkan gjorde vad den kunde för att få honom förklarad sinnessjuk, men han vidhöll sitt kätteri i ett par decennier och frälste själar både i Chile och kringliggande länder. I Galaxia Gutenbergs edition återges ett långt utdrag ur Domingo Zárates självbiografi.

När profeten dog – 1971 – hade han för länge sedan avbrutit verksamheten och förklarat sig vara fritänkare. Men man kan förstå att Nicanor Parra just vid den tiden kan ha fäst sig vid en sådan föregångare. Inte precis en antikrist, men tillräckligt förarglig för att inspirera till subversiva företag. Parra bekräftar att han själv sett och hört honom men inte vågat tala med honom.

Så här uttrycker sig hans lärjunge, antiprofeten Nicanor Parra:

Jag är mer kvacksalvare än trollkarl/ jag löser inga olösliga problem/
jag förbättrar jag lugnar nerverna/ jag driver ut demonen ur kroppen/
min armbåge hör samman med min hand/ men jag uppväcker inga

ruttna lik/ uppståndelsens utsökta konst/ är den gudomlige mästarens egen specialitet. (II:12)

Språket har mognat. Han vet att dikten liksom musiken behöver tystnad, pauser, andetag. Det här är inga elvastavingar precis, och inte blankvers, men visst är det poesi. I diktsamlingens andra del (1979) har antipoeten hämtat sig och återvänt till jorden:

Misstaget är en drivkraft/ ve den som aldrig misstar sig!/ Om inte Columbus hade misstagit sig/ skulle Sydamerika inte existera/ om inte Hitler hade misstagit sig/ skulle Nordamerika inte existera/ om inte Muhammed hade misstagit sig/ skulle vi nu vara muslimer allihop. (II:40)

1983 kommer han igen med en tredje del, *Últimos sermones del Cristo de Elqui* (De sista predikningarna av Kristus från Elqui). Sviten ingår i en samling med det adekvata namnet *Poesía política*. Nu är polemiken öppet politisk, han angriper en rad namngivna förtryckare och utsugare, sörjer Pablo Neruda och Salvador Allende och grälar på kommunistledaren Volodia Teitelboim som tydligen har anklagat honom för att ha stött diktaturen. Os preceptos de la iglesia.

Hur ofta han än protesterar mot kyrkan finns den kristna tron ofta med som tema och uttryckssätt i Parras dikter – liksom i hela detta chilenska samhälle, ännu är starkt präglad av en övervägande konservativ katolicism, som först efter diktaturens fall har börjat upptäcka att dess livsstil inte längre stämmer med kyrkans föreskrifter.

~

I fortsättningen blir Nicanor Parras produktion mer splittrad men inte mindre aktiv. Dikterna formas mer sällan till diktsamlingar, bär snarare prägel av tillfälliga konstellationer, t.ex. *Hojas de Parra* (Blad från Parra/ Fikonlöv, 1985). Så här kan det låta:

Nobelpriset i lektyr/ borde dom ge åt mig/ som är den idealiske läsaren/ och läser allt som jag får tag i// jag läser gatunamnen/ och neonskyltarna/ och väggarna på toaletterna/ och de nya prislisterna// och polisnyheterna/ och tipsen inför Derby// och bilarnas nummer-

skyltar// för en som jag/ är ordet någonting heligt// herrar jurymedlemmar/ varför skulle jag ljuga för er/ jag är en inbiten läsare/ jag läser allting—hoppas inte över/ ens spaltannonserna// det är klart att jag läser mindre numera/ jag har inte så gott om tid/ men fy fasen vad jag har läst// därför ber jag er att ge mig/ Nobelpriset i läsning/ så fort som omöjligt (II:281)

En hel rad häften har fått samlingsnamnet *Discursos de sobremesa* (Tal efter middagen, 1997–2006) och många av texterna är uppenbarligen middagstal på olika namngivna platser. När sonsonen Tololo häromdagen skickades till Madrid för att hämta Cervantespriset åt den 93-årige antipoeten fick han med sig ett anförande av detta slag. Det väckte ilska kommentarer från spanska insändare som till skillnad från många av dagens chilener inte alls fann sentensen *La izquierda y la derecha unidas/ jamás serán vencidas* vare sig rolig eller tänkvärd. Till svenska går det inte att översätta, och det är nog lika så gott: vår inrikespolitik har på 1900-talet lyckligtvis varit fridfullare än Chiles och Spaniens.

Ur ett tidigare exempel, *Also sprach Altazor*, läser jag i stället följande:

Frid över vattnens sjungande konstellation/ Knuffandes som skuldror i en folksamling/ Frid i havet över vågor av god vilja/ Frid över de skeppsbrutnas gravsten/ Frid över stolthetens trummor och de dimmiga pupillerna/ Och om jag är vågornas översättare/ Frid också över mig (II:723)

Det märks att Parra förblir vaken för tidens nya frågor. En svit dikter får beteckningen ”eko-poesi”. Antipoeten medverkar också gärna i den satiriska tidskriften *The Clinic*, uppkallad efter den klinik i London där Pinochet överraskades av den spanska rättvisans utvisningsbegäran. Sin anarkiska obundenhet och sin förkärlek för gräll satir har han gemensamt med tidningens redaktion.

Men idag är det svårare än att provocera än det var för femtio år sedan. De s.k. livsstilsfrågorna har fått en större plats i det politiska rummet.

Kyrkorna – både den katolska och de evangeliska som tagit upp konkurrensen – förblir konservativa för att inte säga reaktionära i mycket av det som intresserar antipoeten. Men deras inflytande har just därigenom minskat. Samhället har förändrats, respekten

för överheten har minskat, och synen på familj, samliv, olikheter är en annan.

Parra uttrycker sig nu allt oftare i bildform, mestadels via collage med inslag av text, mer eller mindre politiskt färgade vitsar som i *Obras públicas* (Offentliga arbeten, 2006). Det kan vara en toffel med budskapet: RES DIG UPP OCH GÅ. En skrivmaskin betitlad TIDSMASKIN. En skivspelare med beskrivningen AC-HILLES & SKÖLDPADDAN. Eller bara ett replikskifte: "JAG ÄR SANNINGEN OCH LIVET. – Jag med." Ibland lägger han ifrån sig verktygslådan och tar fram leksakslådan.

Den bästa litteraturen, sade han mig nyligen, är barnlitteraturen. Jag associerade till poeten Eliseo Diego, som tog sagorna i försvar när den kubanska regimen ville städa ut dem ur daghemmen för att de var reaktionära. "Nej", förtydligade antipoeten, "sådan litteratur är för de vuxna. Jag menar den litteratur som de små barnen själva åstadkommer. Hör här: 'Varför säger katterna miau'? Om jag vore katt skulle jag säga vov."

En annan misskänd genre som fascinerar den 93-årige poeten är det fenomen som engelsmännen kallar *doggerels*. Det är ett slags språkliga otympligheter, ofta ofrivilliga och löjliga pekoral men ibland avsiktliga, listiga om än vulgära utslag av folkhumor. "Det finns gott om dem hos Shakespeare," sade han häromdagen och deklamerade långa och svårbegripliga exempel på vad han kallar "Shakespeares *lunfardo*." "Lunfardo" hänvisar till den slang som utvecklats i Buenos Aires och som ofta förekommer i tangotexter.

~

På sin ålders höst avslutar Nicanor Parra en översättning av King Lear som han inlett redan 1992: *Lear, Rey & Mendigo* (Lear, Kung & Tiggare, 2005). Som framgår av titeln är det en ganska fri version, enligt antipoetens recept för "omskrivning": eftersom alla översättningar är förfalskningar har han valt att återskapa Kung Lear och för säkerhets skull signerat pjäsen Nicanor Parra. "Det är så man måste göra för att översätta," säger han. "Först lära sig alltihop utantill och sedan skriva ner det igen." Som översättare finner jag tilltaget både lockande och farligt, men Jorge Luis Borges och hans läromästare Macedonio Fernández skulle säkert ha

nickat gillande åt motiveringen. Resultatet har också fått beröm i både Oxford och Santiago. I sitt hemland har bildstormaren blivit en ikon långt utanför den egna läsekretsen. Ändå har hans enda självporträtt tydligen skrivits av William Shakespeare.

~

Jag underströk inledningsvis hur viktig rollen som antipoet är för Nicanor Parras dikter. Hans verk presenteras ofta med en provocerande iscensättning. Det betyder dock inte att han själv skulle spela huvudrollen. Han finns ofta med i de fragmentariska berättelserna, men sällan som huvudperson. Hans mentala kamera har en självutlösare, så det händer att han själv kommer med på bilden. Han håller upp en spegel för sin omvärld, och om det är en skrattspegel så ingår han själv på samma villkor som de andra, utan all sentimentalitet. Ivrigt och oförtröttligt kommenterar han det han ser, och sedan strör han bilderna omkring sig som skärvor av ett liv – eller som stenar att kasta på läsaren.

Den humanistiska utmaningen

Anders Björnsson

År 1934 gav Pär Lagerkvist ut sin stridsskrift *En kämpande humanism*. Det var en bekännelse till det antika kulturarv som man associerar med Akropolis, folkförsamlingsplatsen, den atenska demokratin med dess fria meningsbildning och tolerans mot olik-tänkare, inom de gränser som ett slavsamhälle satte upp. Mörka skuggor kastades över samtidens Europa; dörren hade öppnats till ett barbari som ansågs medeltida men hade tydliga förbindelser med modern vetenskap. Människlighet, humanitet, var en motparoll.

Det var också den som restes ett par år senare inom den svenska solidaritetsrörelsen för Spanien. Den lagliga regeringen begärde stöd i sin kamp mot de upproriska generalerna inte blott för det spanska folkets skull utan för alla människor som ville leva i värdighet och fridsamhet. Spanska inbördeskriget var en tydlig förövning till en mycket större katastrof – i tid och rum. I dagens Spanien tycks såren inte riktigt läkta. Den europeiska tragedin försköt alla gränser mellan rätt och fel, ont och gott, mellan det sköna och det fula, vedervärdiga.

Hur dessa gränser drogs hade inte alltid med stridslinjens aktuella dragning att göra. Falangisterna var inte de enda skurkarna i det spanska dramat; också på den republikanska sidan fanns det

slagskämpar som stred för andra syften än de uppgivna. Och när Pär Lagerkvist trollbinds av den grekiska världen, så ren och obe-
fläckad av enskild härsklustnad, så inriktad på de gemensamma
angelägenheterna, det som förenar människor, så bortser han gi-
vetvis i polemikens hetta mot en mängd saker: antiken innan den
blev antik var inte så ren och fin, den var färgglad och kontrastrik,
Aten var möjligen en frihetens klippa men stadsstaten var utsatt
för både yttre och inre hot, och i Pär Lagerkvists egen tid kunde
renhetsdyrkan inte enbart tolkas i estetiska eller filosofiska termer,
den var ett rent konkret gissel för människor av fel sort, de icke
fläckfria, icke renrasiga, de undermåliga.

På så sätt blandas idealföreställningar och vardagspraktiker
med varandra så att det är nästintill omöjligt att avgöra på rent
rationella eller intellektuella grunder vad som är godtagbart och
inte godtagbart i den mänskliga sammanlevnaden. Man måste
ofta gå på intuition. Man får lov att hålla sig med en etisk kompass
som ger olika utslag beroende på var man befinner sig i terrängen.
Det är möjligt att man, som Martha Nussbaum, kan tillgripa
den platonska dialogen som en förebild för sanningssökandet,
för den moraliska överläggningen; men då måste man samtidigt
inse att det inte kan vara något fritt och förutsättningslöst san-
ningssökande som är så väl strukturerat, att moralen hos Platon är
objektiv och oantastbar och att Sokrates är en av världshistoriens
stora manipulörer, en demagog, en tämligen hjärtlös förförare av
oförståndiga och givetvis en diktatursvärmare av betydande mått.

Man måste som mänsklig varelse räkna med att många långa
dagar är gråvädersdagar, att livet som regel utspelar sig i mellan-
zoner där absoluta kategorier är mindre användbara än approxi-
mationer, där gott och ont ryms i samma själ, där destruktiva och
uppbyggande krafter måste samsas om utrymmet. Kanske är själva
språket bedrägligt – nödvändigt för tänkandet, försvärande för
kommunikationen. Det kan också hända, för att anknyta till en
tankegång hos Joseph Roth, att människor i helt normala samhäl-
len *vill* bli bedragna, att överdriften är det enda de sätter någon
tilltro till. Politiker i alla tider är förstås överdrifternas svårslagna
mästare. Men då bör man samtidigt acceptera att detta är en konst.
Statskonst. Den offentliga lögnen, som är till för göra bedräge-
rierna mindre iögonenfallande, hyckleriet lättare att stå ut med,

klaras man sig inte länge utan. Politiker som får gå i förtid är oftast sådana som inte har behärskat denna konst.

Lögnen är retorikens fundament. Däri ligger inget klander. Politik bör skiljas från vetenskap, den får inte göra anspråk på att uttala sig om vad som är sant och vad som är falskt. Detta är en lika giltig sats – och har varit det sedan Machiavellis dagar – som att moral och maktutövning bör hållas isär. Max Weber preciserade distinktionen genom att tillföra maktutövningen en speciell sorts moral, en sådan som man tilltvingar sig, *Verantwortungsethik*, till skillnad från en sådan som man bekänner sig till, *Gesinnungsethik*. Men en ansvarsmoral av det nämnda slaget är ingenting som filosoferna kan lära ut, den är ingenting som tillkommer den dygderike; dygden uppkommer – det är Machiavellis invändning mot Aristoteles – i maktutövningens tjänst, under den politiska praktiken, den är ingenting man tar med sig vart man går. Också elakingen kan vara ett politiskt dygdemönster. Också godheten kan vara grym. Renässanskulturen var inte mindre framåtblickande därför att många ledande figurer i renässansens Europa var ränksmidare och lönnmördare. Således går det mycket bra att försvara lögnen ur ett ”ansvarsetiskt” perspektiv, under det att positivt laddade begrepp som trofasthet och lojalitet på ett allmänt plan må bidra till samhällenas sammanhållning och bestånd men å andra sidan, som Eva Kärfve har framhållit i en diskussion om politisk extremism, visat sig kunna befördra ”hjälp till nödlidande lika gärna som utrotning” (Sven-Eric Liedman m.fl., *Dygdernas renässans*. Atlantis 2012).

När man talar om dygd står man inte neutral; den ges av inblandade parter ett innehåll (man får komma ihåg att även filosoferna är en part i målet!) som inte svävar fritt genom tidevarven och som inte har samma betydelse oavsett terrängens belägenhet och beskaffenhet. Också här ger kompassen olika utslag. Om varje individ är unik, hur kan då det mänskliga vara någonting universellt? Om individer ingår i kollektiv med olika program och identiteter (*kan* det finnas kollektiva identiteter? – jag tror att Weber skulle förneka detta), hur ska de då kunna samsas i det långa loppet? Är inte konflikter och våldsbrott ofrånkomliga under livsvandringen, någonting endemiskt?

Och: är humanitet därför också en lögn, ett bedrägeri? Ett program snarare än en livshållning?

Humanism och mänsklighet har tvivelsutan utsatts för konceptuella påfrestningar, inte minst under senare år. Humanister har iklätt sig religionsfientlighetens uniform, och det har talats om ett ateistiskt korståg i delar av västerlandet, särskilt sådana där sekulariseringen och avkristningen har gått mycket långt. Korståg har också proklamerats för demokratin generella värden och för mänskliga rättigheter, men inte sällan förts på ett sådant sätt som kommit dessa värden och dessa rättigheter på skam. Kämpande ateister visar gärna upp en trosvisshet som nyfrälsta och kan med harm gå till storms mot konfessionella budskap i public service-radions sändningar, varvid det inte står helt klart om det är Matteuspassionen de då vill förbjuda. Mot skurkstater och särskilt fränstötande diktatorer anser sig demokratiska korsfarare få uppträda på ett sätt som inte är förenligt med internationell rättsordning, och i dessa lagbrott ingår också utövande och accept av tortyr.

Här rör det sig förstås inte bara om terminologiska bruk och missbruk, utan om ytterst praxisorienterade sådana. Ansedda politiker i länder som Sverige och Tyskland kan förfasa sig över ett ingrepp som manlig omskärelse vilken inte alls behöver utgöra en etniskt-religiös rit men ändå är så pass knuten till den judiska och muslimska sedvänjan att ett lagbud mot denna praktik utan vidare skulle komma att uppfattas som stigmatiserande inom stora befolkningsgrupper.

Ett mera traditionellt humanistiskt synsätt erkänner att människor med olika moraluppfattning, trosbekännelse och orienteringar om stort som smått har rätt att existera inom en och samma gemenskap. Utmaningen blir hur man ska kunna avskärma sig från perverterade användningar av allmänt omhuldade kategorier och samtidigt visa tolerans mot dem som är intoleranta. De senare har svårt att förstå hur förödmjukande deras framfart måste vara för svaga och kuvade i våra samhällen – om det sedan gäller minoriteter på hemmaplan eller fattigt folk i främmande land. De organiserade religionsfienderna (i Sverige institutionaliserade i Förbundet Humanisterna och liknande samfund) förstår inte heller att religionsfriheten, som inte i första hand värnar tron utan

kulten, kan slå tillbaka mot dem själva, mot deras missionerande. Och drönarattacker och ständrätter är förvisso dålig propaganda för ett demokratiskt regeringssätt i betydelsen folkstyre. De dödar människor som annars hade varit vid liv och kunnat arbeta för förändringar.

En god utgångspunkt måste vara att om man vill verka för mänsklighetens överlevnad så måste varje människoliv vara viktigt. Inte bara de utvaldas, inte bara de ståndaktigas. Jag talar hellre om det som är gemensamt än det som är universellt. Det gemensamma är större, det universella reducerar. Gemenskaper innefattar olikheter, oförenligheter, också det som är mindre dugligt, det som är besvärligt och bisarrt. Det universella däremot riskerar att bli uniformt, likriktande. Det blir många som inte får plats, och då gör det plötsligt inte så mycket om det blir si eller så många hundra miljoner som omkommer i den universella rättvisans namn. Man får vara med om ett reningsbad. Det är egentligen inte konstigt alls om det fanns planer för en sådan utgång i militära staber och tankesmedjor. Redan "globaliseringen" innebär ju likriktning där den tar sig fram, och det är ingen dissidentuppfattning precis att föreslå att den bör hjälpas på traven.

Med kalla krigets, den stora systemkonfliktens, slut skedde mycket som var av godo. Men också annat: de verkliga krigen kom åter till Europas mark (efter att ha fört ett liv i kolonierna), man började kränka och krympa människor på ett nytt sätt, de fick ett marknadsvärde, ett saluvärde i en helt annan omfattning än tidigare, och sådana företeelser som sexual-trafficking och organ-trafficking, organiserat gränsöverskridande tiggeri, blodshämnd och hedersmord trängde sig på samhällen som under lång tid hade ansett sig förskonade från en sådan oskön mixtur av kommers och kriminalitet. Harmen fick ett nytt ansikte, liksom förslagenheten. Demokratins och sekularismens profeter har stått alldeles handfallna inför denna typ av problem. Den som tar humanismen på allvar och vill ge den praktiskt vardagsinnehåll borde inte göra det.

Hämndens renässans i europeisk och västerländsk politisk kultur är någonting bekymmersamt och kan ses som ett civilisatoriskt bakslag. Som antikkännaren Christian Meier betonat har våra samhällens ledare ända sedan de peloponnesiska krigen försökt att undvika revansch efter blodiga uppgörelser – helt enkelt därför

att dessa redan varit alldeles tillräckligt blodiga. Då och då har de misslyckats därmed. Men sedan demokraterna återtagit makten i Aten från tyrannerna, var de noga med att se till att de besegrade inte råkade onödigt illa ut. Att kräva hämnd blev till och med belagt med dödsstraff, och det utkrävdes också i ett par fall.

En försoningens politiska kultur vore något att sträva efter. Globaliseringens effekter, med många segrare och många förlorare, gör den uppgiften utomordentligt angelägen. Enögdhet befördrar inte civiliserat umgänge, inte heller enspråkighet. Förmågan till perspektivförskjutningar beror på mångahanda. Den torde underlättas av en bred utbildningsbas, men den kräver också empati som inte är någonting som kan skolas fram utan växer naturligt i solida samhällen. Klasskampstänkande och konkurrensmentalitet borde lämpligen hållas på mattan. Man efterlyser i vår tid goda institutioner. En institution är inte främst av allt ett ämbetsverk utan en anda som griper tag i människornas sinnen och får dem att slipa av sina kantigheter utan att de måste känna att de har förlorat någonting väsentligt.

Försoning kunde vara humanitet i praktiken.

Nya lärares röster om den första tiden i yrket

Jessica Aspfors

Ett gammalt tyskt ordspråk säger *Aller Anfang ist schwer* eller *Varje början är svår*. Det kan måhända vara speciellt sant för nya lärare som inleder sitt yrke. Temat för den här artikeln är nämligen *nya lärares erfarenheter*, dvs. röster som reflekterar subjektiva, autentiska upplevelser och känslor i det första mötet med elever, klassrum, kolleger och skolan som miljö. Lärarnas röster handlar således om den mening eller innebörd de ger åt sitt första möte med sitt arbete. Den här unika perioden av arbetslivet, som också kallas för induktionsfasen, är en avgörande och kritisk period som kan ha långtgående konsekvenser för lärarens fortsatta arbetskarriär. Artikeln baserar sig på en publicerad doktorsavhandling (Aspfors, 2012).

Temat kan behandlas på många olika sätt. Jag väljer att lyfta fram och diskutera det utifrån några perspektiv inom vilka forskningstemat rör sig. Dock vill jag ta utgångspunkt i och fortsätta från det tyska ordspråket: Varför är nya lärares situation speciell och varför behövs mera forskning inom området?

Övergångar från en livsfas till en annan innebär vanligtvis genomgripande förändringar. För lärare är övergången från studier till yrkesliv än mera omvälvande och abrupt än i många andra yrken. I de flesta yrken går arbetstagaren efterhand vidare från mindre ansvarstygda uppgifter till mera ansvar och får med åren tid att vänja sig. Praxis inom läraryrket är däremot att den nyutbildade omedelbart efter utbildningen bär det fulla juridiska och pedagogiska ansvaret för sitt arbete. Ansvaret är stort genast från början av yrkeslivet men växer inte i fortsättningen i någon större utsträckning, såvida läraren inte övergår till andra uppgifter och blir t.ex. rektor. Läraryrket har därför ibland karakteriserats som ett ”tidig högplåtå-yrke” (Heikkinen, Tynjälä Jokinen, Hansén & Aspfors, 2011).

Avhopp från läraryrket och stöd för nya lärare har under senare år uppmärksammats internationellt inom utbildningspolitik och forskning. Nyhetsnotiser kring lärarutbildning och lärares arbete duggar tätt i medierna. I *Svenska dagbladet* (Paulsson Rönnbäck, 2012) kunde vi läsa att en av sex lärare har övergett läraryrket i Sverige. Vidare internationellt visar siffror att mellan 30 – 50 % av nya lärare lämnar yrket under de 3 – 5 första åren. Dessa siffror är högre jämfört med många andra yrken (Ingersoll & Strong, 2011). Likaså kan vi notera att rekryteringen av sökande till lärarutbildningar minskat. Vid vissa högskolor i Norge understiger antalet sökande en per studieplats. I Danmark har under åren 2003–2007 antalet sökande minskat med mer än en tredjedel (Nordisk Ministerråd, 2009). Liknande tendenser kan vi också se i de övriga nordiska länderna. Finland bryter mönstret på ett positivt sätt med många och goda sökande till lärarutbildningsprogram, en lärarutbildning på magisters-nivå, goda PISA resultat och hitintills relativt få problem med läraravhopp (Sahlberg, 2011). Vi kan ändå befara att liknande bekymmer som i andra länder även kan drabba Finland.

Temat är dock inte aktuellt enbart p.g.a. brist eller hotande brist på lärare. Det är också aktuellt ur ett elevperspektiv eftersom nya lärare som erbjuds stöd i sin professionella utveckling under de första åren, visar positiv progression och högre effektivitet vad gäller undervisning. Därmed gynnas framförallt elever och deras

lärande, samtidigt som lärare upplever en högre trivsel i yrket. Till exempel visar Hatties (2009) syntes, av över 800 meta-analyser om påverkan på elevers studieprestationer, att lärare utövar ett mer eller mindre avgörande inflytande på elevers lärande.

Forskning visar att nya lärare generellt möter liknande svårigheter oberoende av lärarutbildning och land, exempelvis problem med att upprätthålla arbetsro och disciplin i klassrummet, att möta elevers individuella behov, att hantera föräldrakontakter och en stor arbetsbörda. En publicerad OECD rapport (Jensen, Sandoval-Hernández, Knoll & Gonzalez, 2012) visar att 18 % av nya lärares tid i klassrummet spenderas på frågor som rör arbetsro eller classroom management, medan motsvarande siffra för erfarna lärare är 13 %. Att vara färdigutbildad, oavsett utbildningsnivå, innebär således på intet sätt att läraren har beredskap för allt som väntar i yrket. Utbildningen ger kunskaper *om* lärarskap, medan läraren först i yrkeslivet (fullt ut) *blir* professionell lärare (Bjerkholt, 2010). Exempelvis visar en undersökning bland lärare som undervisat i högst fem år i Tyskland (Lüpke-Narberhaus, 2012), att totalt var femte ung lärare upplever mötet med vardagen i skolan som chockartad. Lärarna fick frågan om det fanns områden som lärarutbildningen förberett dem otillräckligt för. I enkätsvaren utpekades särskilt tre problemområden: elevkontakter, föräldrakontakter och vardagen i skolan. Dessa områden angavs i ca 40 procent av svaren. Ifråga om undervisning i det egna ämnet var det betydligt färre, 20 procent, som ansåg att kvalificeringen vid lärarutbildningen var för dålig. I undersökningen frågades också vad som gör läraryrket oattraktivt. Svaren visar att störst roll spelar den höga psykiska belastningen (33 %), följt av att lärarna får ta över sådant som tidigare varit föräldrarnas ansvar (31 %) och att samarbetet med föräldrarna blivit alltmer krävande (28 %).

Teoretiska infallsvinklar

Exemplen jag nämner speglar en övergång och ett paradigmskifte från ett modernistiskt till postmodernt tänkande där utbildning inte längre förutsätts ge all kunskap och alla svar för ett helt yrkesliv. Istället blir lärande i arbetet och fortsatt professionell

utveckling allt viktigare. Begrepp som *livslångt* och *livsvitt lärande*, dvs. lärande som sker inom olika livsområden och lärande som fortgår livet ut, karakteriserar den här utvecklingen. Integrering av *formellt lärande*, som sker inom utbildningsinstitutioner som planerats för lärande och som ger legitimering, *nonformellt lärande*, som förverkligas i andra än för lärande avsedda institutioner och som i allmänhet inte leder till formell certifiering, och *informellt lärande*, som sker omedvetet i vardagslivet, avspeglar dylika utvecklingsprocesser där gränser mellan olika former av lärande suddas ut. Informalisering av lärande belyses t.ex. av en socialkonstruktivistisk orientering, som grundar sig på tanken att vi tillsammans med andra bygger eller konstruerar kunskap på basen av tidigare uppfattningar, kunskaper och erfarenheter (Heikkinen m.fl., 2011).

Det är dock inte helt oproblematiskt att forskningsmässigt närma sig temat. Lärarblivande benämns i litteraturen ofta som en *socialiseringsprocess*, en *professionaliseringsprocess* eller som en *lärandeprocess*. Vad innebär begreppen och hur förhåller de sig till varandra? Inga enkla svar kan ges då begreppen ofta används i flera överlappande betydelser. I en kritisk analys konstaterar Jordell (2002), att lärande används som ett mera grundläggande begrepp och att lärarprofessionalisering och socialisering ofta diskuteras i termer av just lärande. Exempelvis kan socialisering ses som summan av lärandeprocesser. Lärarprofessionalisering är ändå ett mera vanligt förekommande begrepp. I avhandlingen har jag därför valt *lärarprofessionalisering* som ett övergripande perspektiv, med särskild fokus på induktionsfasen dvs. den första tiden i yrket.

Induktion som begrepp står både för att *träda in i* och *upptas i* ett yrke, dvs. det rör både individens eget och yrkesgruppens agerande. På så vis handlar det om att bli godkänd som professionell yrkesutövare och att få erkänsla för uppnådda, visade kunskaper och färdigheter. Det rör kollegers stöd för att kunna passa in yrkesmässigt och socialt och att kunna anpassa sina kunskaper till den specifika miljö som den nye läraren träder in i (Selander, 2001). Men det handlar också, som professionell om, att aktivt ta i besittning sitt kollegiala utrymme och att vara beredd att bära det ansvar som ankommer en autonom och professionell lärare. Induktion inbegriper därmed en 1) *socialiseringsprocess* in i yrket

och den sociala miljö skolan utgör, 2) en unik fas i lärares *professionella utveckling* och 3) *formella program* med t.ex. mentorskap utformade för att stödja nya lärare (Feiman-Nemser, 1999). Under senare tid har teorin kring *praktikens arkitektur*, utvecklad av de australiensiska forskarna Kemmis och Grootenboer (2008), visat sig erbjuda en fruktbar möjlighet till att öppna och synliggöra dessa processer. Önskar vi utveckla eller göra förändringar i induktionsfasen, så behöver vi också förändra den bakomliggande arkitektur som möjliggör eller begränsar den specifika praktik som induktion utgör.

Stöd för professionell utveckling i Finland och närliggande länder

Mentorskap har länge utgjort en etablerad stödform för professionell utveckling inom andra yrkesbranscher, t.ex. inom företag. Inom skola och utbildning har mentorskap först långt senare blivit aktuellt. I Finland firades i Karleby den 8 oktober 2012, tio års jubileum av mentorskap för nya lärare (Backman, 2012). Det var i Karleby det första gruppmentorskapsprojektet genomfördes, som så småningom skulle ligga till grund för det program som idag benämns *Osaava Verme* (<http://ktl.jyu.fi/ktl/osaavaverme>). I det här nationella och av Undervisnings- och kulturministeriet finansierade mentorskapsprogram samverkar alla lärarutbildningar vid universitet och yrkeshögskolor i Finland. Ministeriets avsikt är att lärarutbildningar ansvarar för utbildning av mentorer medan kommuner sörjer för att mentorskap erbjuds nya lärare.

Blickar vi utåt mot våra nordiska grannländer kan vi se att liknande processer med utveckling av nationella stödprogram parallellt pågår. I Sverige har en stor reform nyligen genomfört som innebär införande av lärarlegitimation, introduktionsperiod för nya lärare med individuellt mentorskap och lämplighetsprövning (Fransson, 2012). I ett nytt lagförslag föreslås dock lämplighetsprövningen att avskaffas fr.o.m. maj 2014 (Utbildningsdepartementet). I Norge har undervisningsministeriet gjort ett bindande avtal med Kommunsektorernas organisation att alla nya lärare fr.o.m. 2010 och alla nya barnträdgårdslärare fr.o.m. 2011 ska erbjudas mentorskap (Høihilder & Olsen, 2010). Vid universitetet i Bergen

erbjuds exempelvis mentors- och handledningsutbildning omfattande hela 30 sp (se vidare Universitetet i Bergen, 2013). Likaså har vårt grannland Estland redan år 2004 infört ett induktionsår med stöd för nya lärare i form av mentorskap. Trots en avsevärt lägre statsbudget, jämfört med de nordiska länderna, har hög prioritet getts induktion och stöd för nya lärare. Det här har bl.a. uppmärksammats i en rapport av Europeiska Kommissionen (2010).

Vilka metoder kan användas?

Då stödprogram utvecklas på nationell nivå är forskning om nya lärare och den första tiden i yrket fortsättningsvis angelägen, trots att undersökningar inom området varit omfattande allt sedan 1980-talet (jfr Veenman, 1984). Vilka metoder eller sätt att arbeta är då användbara för att utforska området? Jag har valt att undersöka nyutbildade finlandssvenska klasslärares erfarenheter med hjälp av en omfattande enkätundersökning och fokusgruppintervjuer 2007–2008. Eftersom publiceringstakten är hög inom forskningsområdet är avhandlingen skriven i form av fyra delstudier (artiklar) och en sammanfattande analys. Lärares erfarenheter har synliggjorts från fyra olika perspektiv, dvs. nya lärares erfarenheter av övergången från utbildning till yrkesliv (studie I), första möten med skola och klassrum (studie II), relationer inom skolsamfundet (studie III) samt erfarenheter av stöd genom gruppmentorskap (studie IV).

Hur har jag då forskningsmässigt gått tillväga? Inom områden med omfattande forskning erbjuder *abduktion* och *metasyntes* två ändamålsenliga tillvägagångssätt för att utveckla ny kunskap och insikter.

Det *abduktiva tillvägagångssättet* karakteriseras av en pendlande rörelse mellan induktiva och deduktiva analysprinciper. Det handlar om ett intellektuellt arbete, ett öppet förhållningssätt och att söka ledtrådar, överraskningar i materialet som kräver nya förklaringar än vad som tidigare varit känt (Lipscomb, 2012; Råholm, 2010). Genom ett abduktivt förhållningssätt har jag kunnat fördjupa min förståelse av forskningsfenomenet och i progressionen av delstudier fokusera på sådant som aktualiserats

i tidigare delstudier. Exempelvis är delstudie III, ett resultat av de två tidigare studierna, där de nya lärarna i sina erfarenheter frekvent lyft fram relationer inom skolsamfundet.

Metasyntes betyder att primärstudier förs samman på en mera abstrakt nivå, där ny kunskap utvecklas genom tolkning och analys av dessa primärstudier. Det här möjliggör teoriutveckling, en högre abstraktionsnivå och generalisering för att göra kvalitativa resultat mera tillgängliga att appliceras i praktiken (Bondas, Hall & Wikberg 2013). Framförallt har, under det senaste decenniet, ett växande intresse riktats mot möjligheten att syntetisera kvalitativ forskning, i synnerhet inom mer praktiska discipliner som sjukvård, medicin och utbildning. Behovet bakom detta har sprungit fram jämsides med den popularitet som kvalitativ forskning erhållit under de senaste 20 åren och den kritik som den samtidigt mött i fråga om trovärdighet och generaliserbarhet (Sandelowski & Barroso, 2007). Genom metasyntes kan informationsmängden reduceras och forskningsresultat tas till vara trots ett snabbt, växande omfång. Metasyntes utgör därmed ett komplement till individuella studier och erbjuder en mera omfattande tolkning av resultaten och en större förståelse. Helheten är således större än summan av delarna. Mera konkret har jag integrerat resultaten av de fyra delstudierna till en sammanfattande syntes av teori och tidigare forskning.

Resultat

Min ambition har varit att bidra till en fördjupad förståelse av och kunskap om nya lärares erfarenheter. I avhandlingen träder särskilt fyra dimensioner fram som enligt lärarnas erfarenheter karakteriserar induktionsfasen. Den första dimensionen *relationell – emotionell*, fångar läraryrkets sociala natur och dess emotionella karaktär. Den andra dimensionen, *spänningsfylld – obeständig*, illustrerar intensiteten i induktionsfasen, tillsammans med den diffusa och komplexa karaktären av läraryrket. Den tredje dimensionen, *lärarik – utvecklande*, karakteriserar induktion som en unik och intensiv fas av lärande, mognad och professionell utveckling. Den fjärde dimensionen, *ömsesidig – professionell*, betonar ömsesidighet

och samarbete i induktion både formellt och informellt. För att ytterligare konkretisera tyder resultaten på att nya lärare verkar komma mer tillrätta i klassrummet än utanför dvs. med kärnverksamheten som undervisning och fostran och den dagliga kontakten med eleverna, även om frågor som rör arbetsro förekommer. Uppgifter utanför klassrummet, i kollegiet och i skolan som helhet med bl.a. mångfalden och mängden uppgifter som följer med yrket och relationer till kolleger och föräldrar upplevs däremot mer problematiska (jfr Aspfors, Bendtsen & Hansén, 2011).

Vad kan resultaten betyda?

Resultaten belyser en komplex och oförutsägbar induktionspraktik. Nya lärare möter sitt arbete både som fascinerande och frustrerande. Det är därför av vikt att de nya lärarna ges utrymme att kommunicera och reflektera över sitt arbete och på så vis uppleva stöd i sin fortsatta professionella utveckling. Mina resultat bidrar förhoppningsvis till att förstärka den forskningsbaserade grunden för utveckling av fortsatta konkreta *stödåtgärder* för nya lärare, och ger bland annat följande förslag:

- För *lärarutbildning*: behovet av att förbereda lärare för komplexiteten i och omfattningen av arbetet som i synnerhet sker utanför klassrummet, men också vikten av att för ett relationsyrke fokusera på lärares relationskompetens.
- För *mottagande skola*: behovet av att ge nyanställda en mångsidig introduktion och ett praktiskt, emotionellt och professionellt stöd där nya lärares kunskaps- och kompetensmässiga resurs tas tillvara.
- För *fortsatt professionell utveckling*: i form av stödprogram som t.ex. mentorskap, som integreras i kommuners fortlöpande fortbildning av lärare.

Konklusion

Avslutningsvis vill jag återvända till ordspråket i inledningen dvs. att varje början är svår. Det stämmer säkert in för många uppgifter, uppdrag och yrken idag – även forskning! För lärare bestämmer den första tiden inte bara om de stannar i yrket, utan också till hurdana lärare de utvecklas till. Eftersom framtiden för varje land långt är beroende av kvaliteten på dess utbildningssystem och lärare, är det av betydelse att vi värnar om den resurs som nya lärare utgör samt stödjer dem att trivas i sitt yrke och nå sin fulla potential som lärare. Därför, är det också viktigt att lyssna till lärares röster när induktionspraktiken utvecklas.

Artikeln utgår från Jessica Aspfors *lectio praecursoria* som hölls vid Åbo Akademi 30.11.2012. Avhandlingens titel är: *Induction Practices: Experiences of Newly Qualified Teachers*.

Referenser

- Aspfors, J. (2012). *Induction practices: Experiences of newly qualified teachers*. (Diss.). Åbo Akademi
- Aspfors, J., Bendtsen, M. & Hansén, S-E. (2011). Nya lärare möter skola och klassrum
- Studentlitteratur & L. Forsman (Red.). *Allmäntdidaktik en vetenskap för lärare* (s. 331–353). Lund: Studentlitteratur
- Backman, M. (2012, 9 oktober). Karleby föregångare i mentorskap för nya lärare. *Österbottens tidning*
- Bjerkholt, E. (2010). Veiledning av nye lærere i barnehage, grunnskole og vidaregående opplæring. I E.K. Høihilder & K-R. Olsen (Red.), *Veiledning av nye lærere i skole og barnehage* (s. 8–13). Oslo: Pedlex
- Bondas, T., Hall, E.O.C. & Wikberg, A. (2013). (2nd. Ed.). Meta-synthesis in health care research. I P. Liamputtong (Red.), *Research methods in health-foundations for evidence-based practice* (s. 280–294) Australia, Victoria: Oxford University Press
- Europeiska Kommissionen: Directorate-General for Education and Culture (2010). *Developing coherent and system-wide induction programmes for beginning teachers: A handbook for policymak-*

- ers. Bryssel, Belgien: Europeiska Kommissionen. Hämtad från <http://www.cidree.be/uploads/documentenbank/4704cofcf4a7ca34e9310e377a21726b.pdf>
- Feiman-Nemser, S., Schwille, S., Carver, C. & Yusko, B. (1999). *A conceptual review of literature on new teacher induction*. Washington, DC: National Partnership for Excellence and Accountability in Teaching, 47
- Fransson, G. (2012). Lärarlegitimation, introduktionsperiod och lämplighetsprövning – en översikt och problematisering av reformerna. I C. Gustafsson & G. Fransson (Red.), *Kvalificerad som lärare? Om professionell utveckling, mentorskap och bedömning med sikte mot lärarlegitimation* (s. 21–52). Gävle: Gävle University Press
- Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. New York: Routledge
- Heikkinen, H.L.T., Tynjälä, P., Jokinen, H., Hansén S-E. & Aspfors, J. (2011). Gruppmentorskap – livslångt och livsvitt lärande. I J. Aspfors & S-E. Hansén (Red.), *Gruppmentorskap som stöd för lärares professionella utveckling* (s. 12–41). Helsingfors: Söderströms
- Høihilder, E.K. & Olsen, K-R. (Red.).(2010). *Veiledning av nye lærere i skole og barnehage*. Oslo: Pedlex
- Ingersoll, R.M. & Strong, M. (2011). The impact of induction and mentoring programs for beginning teachers: A critical review of the research. *Review of Educational Research*, 81(2), 201–233
- Jensen, B., Sandoval-Hernández, A., Knoll, S. & Gonzalez, E.J. (2012). *The experience of new teachers: Results from TALIS 2008*. OECD Publishing. Hämtad från <http://www.oecd.org/dataoecd/5/40/49846877.pdf>
- Jordell, K-Ø. (2002). *Processes of becoming a teacher: A review of reviews*. Oslo: University of Oslo, Institute for Educational Research
- Kemmis, S. & Grootenboer, P. (2008). Situating praxis in practice: Practice architectures and the cultural, social and material conditions for practice. I S. Kemmis & T. Smith (Red.), *Enabling praxis: Challenges for education* (s. 37–62). Rotterdam: Sense
- Lipscomb, M. (2012). Abductive reasoning and qualitative research. *Nursing Philosophy*, 13(4), 244–256

- Lüpke-Narberhaus, F. (2012, 24 april). Allensbach-Studie: Junglehrer erleben Praxisschock. *Spiegel Online*. Hämtad från <http://www.spiegel.de/unispiegel/jobundberuf/neue-studie-wie-lehrer-ihre-ausbildung-arbeit-und-motivation-einschaetzen-a-829264.html>
- Nordisk Ministerråd (2009). *Komparativt studie af de nordiske læreruddannelser*. Köpenhamn: Nordisk Ministerråd
- Paulsson Rönnbäck, E. (2012, 9 maj). En av sex har övergett läraryrket. *Svenska Dagbladet*. Hämtad från http://www.svd.se/nyheter/stockholm/en-av-sex-har-overgett-lararyrket_7182991.svd
- Råholm, M-B. (2010). Abductive reasoning and the formation of scientific knowledge within nursing research. *Nursing Philosophy*, 11(4), 260–270
- Sahlberg, P. (2011). *Finnish lessons. What can the world learn from educational change in Finland?* New York: Teachers College Press
- Selander, S. (2001). Att träda in och upptas i ett yrke. I G. Fransson & Å. Morberg (Red.), *De första ljuva åren – lärarens första tid i yrket* (s. 305–316). Lund: Studentlitteratur
- Veenman, S. (1984). Perceived problems of beginning teachers. *Review of Education Research*, 54(2), 143–178
- Universitetet i Bergen (2013). *Veiledning i Skolen*. Hämtad 22.1.2013 från <http://www.uib.no/utdanning/evu/evutilbud/veiledning-med-fokus-paa-veiledning-av-laerere>
- Utbildningsdepartementet (2013). Ändrade regler om introduktionsperiod och legitimation för lärare och förskollärare. Promemoria U2013/7686/S. 2013-12-17. Stockholm, Sverige. Hämtad från <http://www.regeringen.se/sb/d/16740/a/231200>

Några anteckningar kring partiforskningens tillstånd och framtidsutsikter

Andreas Fagerholm

Enligt en inom politologin idag rätt vanlig uppfattning har de politiska partiernas tillvaro kraftigt åtstramats under de senaste omkring 40 åren: deras medlemstal har dalat, ställvis till och med drastiskt, väljarnas identifikation med partierna har minskat och valdeltagandet har sakta sjunkit. Också inom akademisk politologisk forskning har partiernas ställning försvagats. Detta understryks kanske mest pregnant av Reiter (2006), som i en relativt färsk granskning av det senaste århundradets partiforskning noterar att arbeten kring partier inte längre tillhör politologins allra mest centrala kärnområden och att genuina partistudier i allt större utsträckning fått ge vika för undersökningar där val, väljare och parlament står i centrum och där partierna spelar en sekundär eller underordnad roll.

Denna något dystra inledning till trots vill jag i den framställning som nu följer slå ett slag för forskning kring just partiet. Min startpunkt är, vill jag hävda, relativt allmängiltig och därför nog ganska lätt att omfatta. Enligt denna startpunkt är partierna alltså centrala aktörer i de flesta demokratiska länder: de utgör en viktig länk mellan väljare och valda samt mellan väljare och

den realiserade politiken, de fäller utslag om vilka sakfrågor som ska ges företräde och vilka som ska negligeras och de formar i avgörande mån den politiska processens utfall. De innehar, med andra ord, fortfarande en viktig eller till och med central roll i de allra flesta politiska system. Därför är kunskap om vad partier anser och gör, om hur de samverkar med sin omgivning och om hur de uppbyggs och utvecklas alltjämt av fundamental betydelse för att förstå politik.

~

Hur ska vi då studera partier? En inte alldeles dagsfärsk, men ändå alltjämt tjänlig, utgångspunkt är det av Easton (1965/1979) kraftigt inspirerade Sjöblomska flödesschema (se Sjöblom 1968, 139ff) där partiet uppfattas som ett system som emottar krav och stöd från sin omgivning och som fabricerar handlingar och beslut till denna samma omgivning i form av ståndpunkter, propaganda och kandidater för politiska poster. Detta utflöde får i sin tur vissa samhällseliga konsekvenser, eller – för att uttrycka mig eastonskt – ett visst samhällseligt utfall, som i sin tur ånyo återkopplas till partiinflödet. Därmed kan man, i linje med Anckar (1976), men med en delvis avvikande modellkonstruktion, tala om ett kretslopp som består av fyra partirelaterade relationer; (1) ett inflöde från omgivningen till systemet, i detta fall alltså till partiet, (2) ett utflöde från partiet till dess omgivning, (3) en samhällselig konsekvens, eller ett samhällseligt utfall, av det frambringade partiutflödet och, till sist, (4) en återkoppling från det samhällseliga utfallet tillbaka till det inflöde som riktas mot partiet.

Härnäst kommer jag att presentera en kort, generellt formulerad och till naturen snarast skissartad granskning av partiforskningens tillstånd, med utgångspunkt i de tre första av dessa relationer. Avsikten med denna presentation är att, åtminstone på ett elementärt plan, klargöra forskningsläget, att söka identifiera betydande luckor, skevheter eller brister i den rådande kunskapen och, i ganska allmänna ordalag, att föreslå potentiellt angelägna infallsvinklar för kommande partiforskningsinsatser. Två avgränsande preciseringar är dock av nöden. För det första kommer huvudintresset att riktas mot studieupplägg där partiet

ses som en ideologisk aktör, vilket innebär att den tämligen rikliga forskningsflora där partierna främst besiktigats utifrån sina organisatoriska eller elektorala karaktäristika utelämnas. För det andra kommer jag främst att uppehålla mig vid forskning som på ett eller annat sätt berör partiideologiernas förändring. Antagandet här är att partiideologier till sin karaktär är dynamiska och flexibla snarare än statiska och osmidiga; de förmodas alltså utvecklas i takt med förändringar i det omgivande samhället.

~

Till att börja med något om den andra (2) av de fyra relationer som ovan nämndes, nämligen det utflöde som emanerar från partiet till dess omgivning. Vad vet vi om de ideologiska komponenterna i detta utflöde, och i vilka avseenden finns det rum för ytterligare kompletteringar? Inledningsvis kan det konstateras att forskningsläget beträffande *vad partierna anser* är tämligen gott: kunskapsstoffet är förhållandevis mångsidigt och i flera fall täckande i såväl tid som rum. Den tvivelsutan största och mest ambitiösa forskningsinsatsen på detta område har initierats av *Manifesto Research Group*, som redan år 1979 gav sig i kast med att innehållsanalysera alla efterkrigstida valprogram producerade av politiskt signifikanta partier i 19 västländer. Projektet har senare bytt namn och expanderat väsentligt (se Budge et al. 2001; Klingemann et al. 2006; Volkens et al. 2014), och idag inräknar materialet uppgifter om partiideologiska linjeringar i 3611 enskilda valprogram från 905 partier, 623 val och 55 länder.

Även om detta material uppmärksammats, prisbelönats och varit i flitig användning så har det inte lyckats undgå kritik. Dessa kritiska anmärkningar sammanfattas kanske bäst av Gemenis (2013), som lyfter fram de etablerade teoretiska och analytiska utgångspunkterna, valet av analysdokument, kodningsprocessens reliabilitet och den inom projektet utvecklade vänster–höger-skalans utformning som de mest kritiserade elementen. Den här typen av kritik har starkt bidragit till utvecklingen av alternativa tillvägagångssätt för att analysera partiideologiskt utflöde. Här har den mesta uppmärksamheten måhända riktats mot expertbaserade positionsberäkningar (se t.ex. Laver & Hunt 1992; Benoit &

Laver 2006) och mot analyser där partitexter kodats med hjälp av automatiserade, språkblinda tillvägagångssätt (se t.ex. Laver et al. 2003; Slapin & Proksch 2008). Även om särskilt den sistnämnda insatsen erbjuder lovande nya infallsvinklar inte minst för studier med temporalt och spatalt omfattande upplägg så har dessa alternativa procedurer inte förmått åsidosätta det material som den etablerade innehållsanalytiska manifesto-approachen erbjuder. Trots att de problem som detta analysförfarande och detta material alltjämt förknippas med nog bör tas på allvar – här kan det också inflikas att de senaste årens *manifesto*-forskning erbjuder en rad lovande uppslag för mer koherenta analysförfaranden – äger *Manifesto Research Groups* kontributioner, tack vare sin unika omfattning och sin relativa lättillgänglighet, också i framtiden sin giltighet.

Vår förtrogenhet med vad partier anser är alltså tämligen god. Samtidigt vet vi mindre om huruvida dessa åsikter verkligen hänger samman med *vad partierna i själva verket gör*: Är de programmatiska ståndpunkter som partier presenterar i stora drag överensstämmande med de auktoritativa beslut som partiet fattar i dagspolitiken, eller är det snarare fråga om propagandistiska önskemål utan verklig förankring i faktiskt beslutsfattande? Även om enskilda bidrag inom den tidigare parti- och parlamentsforskningen förvisso hävdar att det existerar ett samband mellan partiets programmatiska önskingar och deras faktiska parlamentariska agerande (se fr.a. Klingemann et al. 1994; Poole & Rosenthal 1997) bör betydelsen av modifierande faktorer ytterligare uppmärksammas. Här är det rimligt att förmoda att exempelvis strategiska överväganden, koalitionsmöjligheter och de rådande partiinterna och varför inte också samhällsliga maktstrukturerna i varierande mån förmår inverka på partiernas möjligheter att i det faktiska politikförandet implementera de målsättningar som man förfäktar i sina ibland nog något abstrakta program. Dyliga brett upplagda och komparativt utformade studier tillför viktig ny information om partistrategier och partikonkurrens och är ännu relativt sällsynta, varför mitt första förslag för kommande forskning blir det följande: *Vår kunskap om det partiideologiska utflödet bör utökas genom studier där förhållandet mellan partiutflödets olika komponenter klarläggs noggrannare.*

Nästa problemområde som skall diskuteras rör den första (1) av de fyra relationer som inledningsvis omtalades. Som nämndes går flödet nu i riktning från omgivningen till partiet, och den aktuella frågan kan därför formuleras som följer: När och hur påverkas partierna, och i synnerhet partiideologierna, av det omgivande samhället?

Här kan vi till en början notera att forskningen kring parti-förändring i allmänhet och partiideologisk förändring i synnerhet varit tämligen livlig speciellt under de två senaste decennierna. Med utgångspunkt i auktoritativa teoretiska uppsatser av Budge (1994) respektive Harmel och Janda (1994) har den relativt myckna empiriska forskningen presenterat resultat som tyder på att partiideologier i huvudsak förändras som en följd av exogena krav från det omgivande politiska systemet eller från det omgivande samhället. De faktorer som särskilt uppmärksammats är betydande samhällsekonomiska omvandlingar, inomsamhälleliga opinionsförändringar, ståndpunktsförskjutningar inom besläktade eller konkurrerande partier och betydande politiska tillbakagångar i samband med val. Även endogena krav stammande från partiets organisation har understundom uppmärksammats. Här har det exempelvis hävdats att benägenheten att förändra partiideologin tilltar när partier byter ledare eller när en ny dominerande fraktion tillträder.

Trots att den befintliga forskningen förmedlar viktig information om de omständigheter under vilka partier förändras är detta forskningsfält ännu på intet vis täckt; nya analysgrepp, nya infallsvinklar och nya förklaringsansatser är sålunda alltjämt viktiga för att få en mer täckande bild av partiideologiers förändring. Här vill jag lyfta fram två viktiga kompletteringar. Den första av dessa tar fasta på *hur utfallsvariabeln definieras och operationaliseras*: står kortvariga partiideologiska skiftningar i centrum eller är genomgripande och till sin karaktär mer långvariga identitetsbyten det intressanta? Eftersom merparten av de existerande bidragen har intresserat sig för tillfälliga positionsskiftningar vill jag här understryka behovet av ny forskning där orsakerna till mer bestående partiideologiska förskjutningar noggrant utreds, med särskilt fokus på betydelsen av

kontextuella och relativt invariabla förklaringsfaktorer. Utgångsantagandet här är att permanenta partiideologiska förändringar är mer sällsynta, att de ibland kan förutsätta mer genomgripande samhällsliga, systemiska och organisatoriska omdaningar och att de även ger upphov till mer genomgripande effekter på partiorganisationens utformning, på partikonkurrens och koalitionsbildning och, inte minst, på den politik som sedan bedrivs. Därmed lyder mitt andra förslag som följer: *Vår kunskap om när och varför partier förändrar sina partiideologier bör utökas genom fler studier där bestående partiförändringar inspekteras närmare.*

Den andra kompletteringen vad inflödet anbelangar riktar fokus mot *vad som förklaras*. I den tidigare forskningen har man, på några enstaka undantag när, riktat intresset mot partiideologiska förändringar längs en mycket brett utformad vänster–högerdimension. Även om en dylik konfliktdimension nog alltjämt är den mest centrala på de allra flesta håll i västvärlden så är den ändå inte den enda relevanta politisk-ideologiska skiljelinjen. Här har den tidigare forskningen identifierat ett flertal betydande sekundära konfliktlinjer, av vilka den mellan ett materialistiskt och ett postmaterialistiskt synsätt förutspåtts bli särskilt betydelsefull. Vad som således behövs är ytterligare forskning där vår kunskap om partiförskjutningar längs en sedan länge vedertagen vänster–högerdimension kompletteras med studier där mekanismerna bakom partiets förhållningssätt till de sekundära konfliktlinjerna klarläggs. Här kan ett speciellt intresse gärna riktas mot partiernas – som det ofta antagits – allt mer bejakade förhållningssätt mot den postmaterialistiska konfliktdimensionens liberala och ekologiska värderingar. Den tredje utökning jag förslår blir härmed och därför den följande: *Vår kunskap om när och varför partier förändrar sina partiideologier bör utökas genom fler studier där partiförändring längs sekundära skiljelinjer studeras litet närmare.*

~

Vad den två återstående relationerna anbelangar har jag klart mindre att anföra. Några intressanta forskningsgebit med relevans för partiforskningen kan dock nämnas angående den tredje (3) relationen, nämligen den mellan det direkta partiutflödet och det utfall

som detta föranleder. Med Sjöbloms modell som utgångspunkt kunde det här vara fråga om de samhälleliga efterverkningarna av partiets ageranden och beslut: Får partiernas ståndpunkts-, kandidat- och propagandautflöde faktiskt, som jag hävdade i inledningen av denna korta uppsats, samhälleliga konsekvenser, eller formas dagens samhällen trots allt av partiexterna och av partierna oberoende faktorer? Jag skall här kort lyfta fram två utmaningar som den traditionella partidemokratien möter och som, trots att forskningen på området nog kan sägas vara relativt riklig, gärna kunde utsättas för en närmare inspektion med en tydligare partiforskningsutgångspunkt. Den första av dessa stammar från nya, eller i vissa fall kanske nygamla, former av politiskt deltagande såsom folkomröstningar, petitioner och köpstrejker: frågan här är *om dessa, som valforskningen ofta påvisat, allt mer populära utomparlamentariska påverkansformer kan utmanövrera partiernas roll som centrala samhällsaktörer?*

Den andra utmaningen är kanske än mer fundamental och ifrågasätter huruvida partiväsendet överhuvudtaget behövs. Här hävdas alltemellanåt att samhället styrs teknokratiskt och att krassa ekonomiska omständigheter inte ger något större spelutrymme för ideologiska kraftmätningar mellan partierna. En intressant frågeställning kunde således formuleras som följer: *Saknar det partiideologiska utflödet totalt relevans för hur samhället sist och slutligen gestaltas?*

Den fjärde (4) och sista av de fyra relationer som inledningsvis nämndes – återkopplingen mellan utflödets samhälleliga konsekvenser och det inflöde som åter riktas mot partiet – är mindre intressant ur strikt partiforskningsynvinkel och kommer därför inte att beröras desto mer i detta sammanhang. Vad som dock kan konstateras är att om partiideologier förmår påverka omgivningen så torde detta även ge avtryck på hur omgivningen påverkar partiideologierna.

~

Sammanfattningsvis kan det konstateras att partiforskning i allmänhet och forskning kring partiideologier i synnerhet alltså måste ses som viktiga eller till och med centrala politologiska

forskningsområden. Med tanke på de utmaningar som partiväsendet och de etablerade politiska ideologierna ändå står inför är det därför av högsta vikt att anskaffa fördjupad och förfinad kunskap om hur partiideologier formas, om hur, varför och med vilka följder de förändras och om hur de uttrycks och kommuniceras i dagens postmoderna och postindustriella samhällen.

Artikeln utgår från Andreas Fagerholms *lectio praecursoria* som hölls vid Åbo Akademi 7.2.2013. Avhandlingens titel är: *Socialdemokrati, nyliberalism och grön politik: En komparativ studie av den västeuropeiska socialdemokratins ideologiska vägval 1970–1999*.

Litteratur

- Anckar, Dag (1976) *Partier, parapolitiska system och politiska system: Till frågan om partiforskningens relevans och objekt* (Meddelanden från Statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi, ser. A, nr 101), Åbo: Åbo Akademi
- Benoit, Kenneth & Laver, Michael (2006) *Party policy in modern democracies*, Abingdon: Routledge
- Budge, Ian (1994) A new spatial theory of party competition: Uncertainty, ideology and policy equilibria viewed comparatively and temporally, *British Journal of Political Science* 24 (4), 443–467
- Budge, Ian et al. (2001) *Mapping policy preferences: Estimates for parties, electors, and governments 1945–1998*, Oxford: Oxford University Press
- Easton, David (1965/1979) *A systems analysis of political life*, Chicago: University of Chicago Press
- Gemenis, Kostas (2013) What to do (and not to do) with the Comparative Manifestos Project data, *Political Studies* 61 (S1), 23–43
- Harmel, Robert & Janda, Kenneth (1994) An integrated theory of party goals and party change, *Journal of Theoretical Politics* 6 (3), 259–287
- Klingemann, Hans-Dieter, Hofferbert, Richard I. & Budge, Ian (1994) *Parties, policies, and democracy*, Boulder, Colo.: Westview Press
- Klingemann, Hans-Dieter et al. (2006) *Mapping policy preferences II: Estimates for parties, electors, and governments in Eastern Eu-*

- rope, European Union, and OECD 1990–2003*, Oxford: Oxford University Press
- Laver, Michael, Benoit, Kenneth & Garry, John (2003) Extracting policy positions from political texts using words as data, *American Political Science Review* 97 (2), 311–331
- Laver, Michael & Hunt, W. Ben (1992) *Policy and party competition*, London: Routledge
- Poole, Keith T. & Rosenthal, Howard (1997) *Congress: A political-economic history of roll call voting*, Oxford: Oxford University Press
- Reiter, Howard L. (2006) The study of political parties, 1906–2005: The view from the journals, *American Political Science Review* 100 (4), 613–618
- Sjöblom, Gunnar (1968) *Party strategies in a multiparty system*, övers. av W. F. Salisbury, Lund: Studentlitteratur
- Slapin, Jonathan B. & Proksch, Sven-Oliver (2008) A scaling model for estimating time-series party positions from texts, *American Journal of Political Science* 52 (3), 705–722
- Volkens, Andrea et al. (2014) *Mapping policy preferences from texts: Statistical solutions for manifesto analysts III*, Oxford: Oxford University Press

■ Kunskapsmättat om migration och integration från en svensk horisont

Hans-Åke Persson och Håkan Arvidsson,
*Med kluven tunga. Europa, migrationen och
integrationen.* Liber, Malmö 2011

Med tanke på den politiska utvecklingen i Europa under de senaste 20 åren verkar det som om en ansevärd del européer anser att Europa har migrationsproblem. Problembeskrivningarna såväl som lösningsförslagen på migrationsproblemen varierar dock kraftigt. För en del är invandringen till Europa ett existenshot, för andra kommer dagens Välfärds-Europa att gå under om inte invandringen till det åldrande Europa släpps fri. Forskning om migration, integration etniska relationer osv. är därför ett av de mest politiskt aktuella forskningsfälten inom samhällsvetenskap och humaniora. Forskningsrön inom fältet används ofta för att argumentera för eller emot invandring eller vissa integrationspolitiska handlingsprogram – forskningsresultaten spelar en viktig roll i de invandringspolitiska debatterna runtom i Europa. Varje år produceras det enorma mängder forskning om alla tänkbara aspekter av invandringen till Europa. I den strida ström av forskningsrön och hetsig invandrardiskussion som präglar samtiden utgör boken *Med kluven tunga* en välbehövlig andnings- och reflektionspaus för den som å yrkets vägnar ägnar sig åt migrationsfrågor, medan boken för den intresserade allmänheten ger en god historisk

överblick över samspelet mellan migration och samhälle i några välvalda västländer under de senaste 100 åren.

Efter att författarna i merparten av boken redogjort för den historiska bakgrunden presenterar de mot slutet av boken politiska förslag på hur Europa kunde komma till rätta med sin mångkulturella framtid. Bokens titel syftar nämligen på européernas tunga: européerna säger sig behöva invandrarna och släpper in en del av dem över gränserna, men vill samtidigt inte ha med dem att göra när de väl är på plats. Den samtidshistoriska eller snarare samtidspolitiska delen av boken som behandlar de allra senaste åren är dock inte lika väl underbyggd som de mer renodlat historiska partierna. Författarna har bl.a. okritiskt anammat förment deskriptiva begrepp som arbetskraftsbrist och förbisett dylika begrepps politiska innebörder. För näringslivet råder det i stor sett alltid "arbetskraftsbrist".

Med kluven tunga är ett kompartivt verk. Tysklands, Österrikes, Sveriges, Danmarks och Israels moderna historia, nationella ideologier och migrationshistoria beskrivs förtjänstfullt varpå de olika länderna sedan jämförs med varandra. Valet av länder kan vid en första anblick verka godtyckligt, men så är icke fallet. Fallet Israel fungerar som en tankeväckande kontrastpunkt till de fyra europeiska fallen. Jämförelseparen Tyskland-Österrike och Sverige-Danmark är väldigt fruktbara eftersom dessa syskonländer har haft väldigt divergerande utvecklingslinjer under de senaste decennierna. Författarna Persson och Arvidsson visar genom sin välavägda och analytiska komparation på det historiska ursprunget till den nuvarande utvecklingen och slår därmed ett välmotiverat slag för nödvändigheten att i högre grad inkludera komparativa historiska analyser i migrationsforskningen och den invandringspolitiska debatten. Ett gott exempl på den komparativa metodens bidrag är författarnas övertygande argumentering för att Jörg Haiders framgång i Österrike möjliggjordes av att landet aldrig denazifierades eller av-nationaliserades på samma sätt som Tyskland. Den tabuisering av att politisera etnicitet och invandring som etablerades i efterkrigstidens Tyskland ägde aldrig rum i Österrike. Österrike gjorde aldrig upp med sin historia såsom Tyskland och utsattes inte heller i lika hög grad av externa påtryckningar att göra det. Detta har möjliggjort en politisering av etnicitet eller

åtminstone regional tillhörighet i Österrike som varit otänkbar för ett i denna fråga enigt tyskt etbalissemang och uppenbarligen också de tyska väljarna.

Boken synliggör också intressanta likheter mellan Tyskland och Israel, bl.a. de blodbaserade naturaliseringsreglerna som gäller i det två länderna. Både Israel och Tyskland upprätthåller juridiskt en föreställning om att dess folk består av människor som har en gemensam härstammning. Den som kan påvisa blodsband till nationen, folkgemenskapen, ges företräde till medborgarskap i den israeliska och tyska staten framom personer som är födda på dess territorium. Den romantiska nationalitetsidén lever alltså kvar i Tysklands och Israels medborgarskapslagar och när det gäller Israel är nationalitetsfrågan som bekant en av de mest centrala i landets politiska liv. Det är inte heller en slump att dagens tyska politiker med Angela Merkel tar avstånd från mångkulturalism som politisk idé, med de gör det utan att agera nationalistiskt eller genom att hemfalla åt den vulgära retorik som är allmängods i den politiska debatten i grannländerna. De historiskt betingade nationella identiteterna är enligt Petersson och Arvidsson fortfarande livskraftiga och den senaste förvecklingar i den europeiska eurokrisen styrker utan tvivel deras tes – de europeiska nationalstaternas särdrag och intressekonflikter är åter fullt synliga under den europeiska gemenskapens tunna diskursiva täcke av abstrakta slagord om enighet, demokrati och fred.

För den nordiske läsaren tilldrar sig troligtvis fallstudierna av Danmarks och Sveriges invandringspolitik och jämförelsen länderna emellan det största intresset. Eftersom frågan om varför utecklingen Sverige och Danmark har divergerat så uppsendeväckande i invandrings- och integrationsfrågan inte bara är historivetenskapligt intressant utan även dagspolitiskt aktuell är det dock synd att författarna här tappar sitt analytiska grepp. Danmarks invandringspolitik och politiska klimat under de senaste 15 åren beskrivits med en moraliserande ton som de andra länderna besparas. Inget av de fyra övriga länderna som behandlas i boken tycks ha syndat så gruvligt som Danmark. Den styvmoderliga, ja t.o.m. storsvenska, beskrivningen av Danmark och dess (etniskt danska) medborgare kväver alla försök till analys och de pejorativa generaliseringarna om danskarna och det danska samhället tar sig

nästan anti-danska undertoner. Det är förstäligt att författarna finner Dansk Folkepartis xenofobi och Muhammedkarikatyror vara vulgära och farliga inslag i den offentliga debatten, men påståenden om att främlingsfientligheten är hegemonisk i Danmark och att danskarna, som grupp, drabbats av hubris i sin värdedebatt skuldbelägger och nedvärderar danskarna på ett kategoriskt sätt som till formen påminner om Pia Kjærsgaards kollektiverande svador om den heterogena gruppen muslimer.

Detta svenska tyckande om Danmark är iögonfallande eftersom författarna i övrigt presenterar trovärdiga analyser baserade på bred beläsenhet och klar blick för historiska sammanhang. I sin förfärelse över den danska debatten och politiken har författarna dessutom missat den samhällsvetenskapliga forskning som pekar på att invandrarna är mer marginaliserade politiskt och ekonomiskt i Sverige än i Danmark. I Sverige må man tala vackert om den berikande mångfalden, men det tycks inte hindra den tilltagande segregationen i landet. Med tanke på att Persson och Arvidsson dessutom föreslår att Sverige och resten av Europa slår in på en mer assimilationisk integrationslinje för att komma till rätta med invandringsproblemen, vilket i den svenska debatten burkar leda till beskyllningar om att fiska i grumliga vatten likt de reaktionära danskarna, är det ironiskt att författarna, visserligen implicit, anklagar Danmark för att inte vara mer som Sverige in sin uttalade inställning till invandrarna. De danska politikerna och opinionsbildarna borde kanske lovsjunga mångkulturen samtidigt som de bedrev assimilationspolitik, men skulle de då inte tala med kluven tunga?

Med kluven tunga är ett delat verk, de historiska översikterna och de välbalanserade komparationer är gedigna och insiktsfulla, men det okritiska förhållningssättet till samtidens förgivettagna "sanningar" och den raljerande beskrivningen av Danmark är i sin besservissiga präktighet påtagliga brister i ett verk som i övrigt, trots sin bredd, är analytiskt stramt hållet. *Med kluven tunga* vägleder med fast hand läsaren genom ett snårigt ämne och gör henne klokare, men den polemiska och tunna samtidsanalysen och de idealistiska Aleksandershuggen för att klyva den migrations- och integrationspolitiska knuten kunde ha sparats till en särskild pamflett.

Mats Wickström

■ När kronprinsen mötte kejsaren

Nils Erik Villstrand, *Furstar och folk i Åbo 1812*.

SLS, Helsingfors, Atlantis, Stockholm 2012

Mycket av kunskaperna om det som brukar kallas 1812 års politik är beständiga. Men måste ändå traderas på nytt för nya generationer, så här exakt 200 år senare. Nils Erik Villstrand, professor i nordisk historia vid Åbo Akademi, är sällsynt väl rustad att ge oss en modern, uppdaterad snabblektion om det viktiga mötet i Åbo i augusti 1812 mellan den nyvalde svenske kronprinsen Karl Johan och Rysslands kejsare Alexander I.

I sin smakfulla volym *Furstar och folk i Åbo 1812* går Villstrand systematiskt igenom befintliga källor; värderar dem och väger dem på historikerns guldvåg. Det hela blir både elegant och underhållande, klartänkt och åskådligt. Inte minst har författaren förstått vikten av ett generöst antal belysande och analyserande bilder och kartor – alla med kompletterande, informativa bildtexter. Osvikliga hjälpmedel om man vill göra textmassor levande och mindre tungfotade.

Det är högdramatisk historia åren kring 1812. Svenskarna ropar på revansch efter förlusten av Finland 1809. Rätt person för detta uppdrag är, menar många, marskalken Bernadotte omdöpt till Karl Johan. Men han vill allra helst bli kung i Frankrike efter Napoleon. Går inte det får det bli i Lillsverige i stället – men då ska i så fall Norge erövras från Danmark. Vilket sker 1814. Och absolut inte ska Sverige ge sig på Ryssland! I Sankt Petersburg sitter en redan skärrad kejsare Alexander och biter på naglarna. Napoleon är sommaren 1812 på väg mot Moskva med 600 000 man. ”Av historien lär vi oss att vi ingenting lär av historien”, utropade en gång George Bernard Shaw. Karl XII, Napoleon, Hitler. Alla bär syn för sägen. Alla ville erövra Moskva. Svenskarnas armé utplånas i Poltava, fransmännens stolta *la grande armée* återvänder hem som en oigenkännlig spillra och general von Paulus sjätte armékår massakreras i Stalingrad. Allting glömt, ingenting lärt.

Alexander vill ha Karl Johans Sverige med på alliansvagnen för att slutligt försöka krossa Napoleon. Därför möts furstarna i Åbo

27–31 augusti 1812. Det är ett högt spel som bedrivs där. Konstellationerna är komplicerade, de politiska konjunkturerna växlar snabbt. Men resultatet blir att Sverige och Bernadotte följande år gör en viktig krigsinsats i alliansen med Ryssland, Preussen, Österrike, England. Napoleon besegras i Leipzig. Och Alexander lovar i sin tur att hjälpa Karl Johan med att erövra Norge.

Vad som sägs på franska, Alexander talade utmärkt franska, i slutna rum i Åbo är höljt i dunkel och är än i dag ganska okänt. Villstrand förklarar varför. Direkta ögonvittnesberättelser är likaledes förvånansvärt få och Villstrand redovisar detta källäge. Men Åboborna är särskilt nyfikna på Karl Johan och samlas i stora skaror för att få se en skymt av den nye kronprinsen. Dessa människor som av Gustaf Mauritz Armfelt, Alexanders förtrogne medarbetare, beskylls vara ”totalt svenskimpregnerade”. I Åbo finns enligt Armfelt ”illatänkande varelser och trånghuvade bestar”. Staden är ”den infamaste av alla hålor med förgiftad atmosfär och sämsta tänkbara allmänanda”.

Alexander spelar sina kort väl. Han blir dubbelhjälten som frälser fäderneslandet och befriar Europa. Men kan detsamma sägas om Karl Johan? Nils Erik Villstrand försöker bena ut också den frågan. För den som vill läsa och veta mer finns en omfattande käll- och litteraturförteckning, det finns också en utförlig notapparat, ett personregister och den fullständiga traktattexten på franska och i svensk översättning. Till detta vill jag bara tillägga: Läs själv denna insiktsfulla och trevliga bok!

Christer Nilsson

■ Så tänkte man på Per Brahes tid

Matthias Hafenreffer: *Compendium doctrinae coelestis*: Utgivet med översättning, inledning och kommentarer: Mit einem deutschen Vorwort. Matthias Hafenreffer, Bengt Hägglund, Cajsa Sjöberg. Skara stiftshistoriska sällskap, 2010

Som ett paradoxalt nationalmonument ligger skeppet Vasa i sitt futuristiska koppartält. Men vad tänkte de, som levde på den tiden? Det var en tid, när Sverige-Finland upplevde en bildnings-expansion utan like. På några årtionden hade vi fem fullständiga universitet, ett stort antal högkvalificerade gymnasier, verkliga elitskolor, och hundratals studenter vid utländska universitet. Östersjön blev ett svenskt-finskt innanhav. Riket blev mångspråkigt och drog till sig högt kvalificerade invandrare från Tyskland, Belgien, Frankrike, England och Skottland. Rikets östligaste stad, Nyen, låg på den plats där St. Petersburg sedan byggdes. Det var en mångspråkighet utan like: svenska, samiska, danska, tyska, finska, estniska, lettiska, latin och franska. Den svenske kungen blev även tysk riksfurste med säte och stämma i det tyska rikets riksdag. Svenskt militärväsen stod på högsta internationella nivå, och svenska arméer vann segrar, som kom världen att häpna.

Fanns det något sammanhållande i denna sjudande, mångskiftande verklighet? Fanns det en gemensam mentalitet, en grundhållning där alla eller de flesta kunde känna igen sig? Historien kommer till oss som svaga ekon, där det gäller att med inlevelse kombinera och tolka klangerna. Där blir det väsentligt att finna det som spelar ”det självklaras roll i historien” – för att tala med biskop Anders Nygren. I varje epok med ett ordnat skolväsen har man en viktig källa till det självklara: skolböckerna. Under hela denna period fanns det en skolbok, som alla gymnasister läste: Hafenreffers *Compendium*. Karl X Gustav hade den alltid med sig, Karl XII kunde Hafenreffer utantill. Den bildar mentalitetsgrunden för en hel epoks beslutsfattande och värderingar. I svensk historisk forskning spelar den emellertid en föga framträdande roll. Få om några har försökt att förstå den tidens människor utifrån vad som

präglat dem genom Hafenreffers *Compendium*. En bidragande orsak har varit språkbarriären. Hafenreffers verk har hittills i sin helhet endast funnits på latin; först 1714 gav Jesper Svedberg ut en förkortad version på svenska.

Nu har vi emellertid en ny situation för förståelsen av denna vitala epok av svensk historia. Professor Bengt Hägglund och universitetslektor Cajsa Sjöberg har nu gett ut en svensk, kommenterad översättning tillsammans med den latinska texten. Titeln är *Matthias Hafenreffers Compendium doctrinae coelestis* (Skara stiftshistoriska sällskap 2010). Cajsa Sjöberg är latinist, och Bengt Hägglund är en framstående kännare av 1600-talets filosofi och teologi. Det visade han redan med sin avhandling *Die Heilige Schrift und ihre Deutung in der Theologie Johann Gerhards* (1951). Han har även funnit och identifierat ett stort manuskript av Johannes Rudbeckius, en av den tidens lärdomsgiganter. Detta stora manuskript – ett sannskyldigt själens Vasa-skepp – var tydligt präglat av Hafenreffer. Bengt Hägglund publicerade Rudbeckius verk 2001 under titeln *Johannes Rudbeckius Loci Theologici* (Almqvist & Wiksell International).

Vem var då denna för de flesta nu okände Matthias Hafenreffer, som kom att prägla så mycket i det svenska 1600-talet? Han levde åren 1561–1619 och var från 1592 professor i Tübingen. Hans ämnen var teologi och matematik, en inte ovanlig kombination. Den tidens universitet var medvetet tvärvetenskapliga. Bland hans lärjungar fanns astronomen Johannes Kepler, som uttryckte en hög uppskattning av hans undervisning i matematik.

1611 fastställdes den skolordning för det svensk-finska riket, där Hafenreffer första gången fick en officiell ställning. Hans verk *Loci theologici* blev den normerande läroboken i teologi vid universitetet – det fanns då bara ett, nämligen Uppsala, men det kom att följas av Åbo, Dorpat (Tartu), Greifswald och Lund. Hafenreffers verk var omfattande, men redan 1613 utkom i Sverige en sammanfattning, *Compendium*, avsett för skolbruk. I den meningen är det ett svenskt verk, om än på latin. Det var denna sammanfattning, som kom att få så stor betydelse, och som nyligen utgivits av Bengt Hägglund och Cajsa Sjöberg (2010).

Verket utges med det förord av ärkebiskop Petrus Kenicinus, som följde boken alltifrån första utgåvan 1613. Förordet inleds med

en lång mening av stor principiell betydelse: ”Den heliga Skrift bör visserligen anses vara den allra främsta av alla heliga skrifter överhuvudtaget och uppgiften åligger i högsta grad oss alla att noggrant studera de profetiska och apostoliska skrifterna, eftersom man som från en evig och ousinlig källa bör ösa kunskapen om den sanne Guden och insikt om den eviga frälsningen endast från dem.” Redan här finner vi det som spelar ”det självklaras roll” för denna epok. Det är Bibeln. Den är utan reservationer helig och ousinlig som en källa till kunskap om Gud och den slutliga frälsningen. Därmed är emellertid också sagt att den inte är en källa till kunskap om allt. Det finns också andra kunskapsområden, t.ex. medicin och matematik, som har andra utgångspunkter.

I förordet finns några intressanta pedagogiska anvisningar. Skolans uppgift var på en gång teoretisk-kunskapsmeddelande och praktisk-fostrande. Lärarnas uppgift var att ”öva de unga i fromhet och sedernas redbarhet”. Den praktiska uppgiften var alltså en kombination av själavård, andlig träning och moralisk prägling. När det gällde kunskapsmeddelandet var memoreringen huvudmetoden: ”Allt som bör slå rot och sitta kvar ordentligt när man blir äldre måste nämligen läras in, memoreras redan från de tidiga barndomsåren.” Reflektionen över det inlärdas tillhör nästa skede i livet, när ”intellektet mognat med åren”. Det kan vara intressant att notera att Kenicijus pedagogiska reflektioner i viss mening bekräftas av den senaste forskningen kring den mänskliga hjärnans utveckling.

I historieskrivningen ställs man inför frågan, hur man skall kunna förklara den enorma svensk-finska kraftutvecklingen på alla områden under denna epok. I äldre forskning har man fokuserat på personligheterna. Senare har man intresserat sig för ekonomiska och sociala förutsättningar. Hafrenreffers *Compendium* ger en annan aspekt, epokens mentalitet. Ett viktigt område rör människosynen. Den är på samma gång realistisk och optimistisk. Den avgörande punkten rör den fria viljan, egentligen det fria valet – *arbitrium*. Hafrenreffer skriver: ”När det gäller det jordiska (som omfattar allt det politiska och ekonomiska samt nya rön, undersökningar och studier i alla vetenskaper) är det som den förmår inte litet och dunkelt: att den har kvar ett lysande och i denna fördärvade natur beundransvärt omdöme och ännu kan finna en fri vilja i

vårt sätt att agera, visar sig tydligt i de hedniska människornas minnesvärda skrifter.” Den ideologiska samtalspartnern var för 1600-talets kristna främst män som Aristoteles, Platon, Cicero och Seneca. Å ena sidan var man krasst medveten om människans ”fördärvade natur”, som man upplevde i social oro, krig och kriser. Å andra sidan bejakade man vad människan genom forskning och förutseende beslut kunde åstadkomma. De antika författarna och tänkarna var exempel på människans förmåga att välja rätt. Men det fanns ett område, dit förmågan till fritt val inte sträckte sig: relationen till Gud. Människan kunde inte av egen kraft besluta sig för att älska Gud, än mindre kunde hon genomföra sitt beslut. Här behövdes ett ingripande från den andra parten, från Gud själv.

Människosynen med dess bejakande av möjligheten till ett fritt val på det sociala planet är en viktig faktor i epokens kreativitet på alla plan. Det finns en annan faktor av än större vikt, men mer svårtillgänglig. Det är försynen. Den hade för människor i stormaktstidens Sverige en positiv och befriande kraft, som nu är svårt att föreställa sig. Hafenreffer skriver: ”Att det finns en gudomlig försyn för tingen, det vill säga att Gud, alltings Skapare, har omsorg om, leder och styr allt skapat, är uppenbart...” Själva begreppet ”försyn” innebär ”att se i förväg”.

Det ligger också i den latinska termen *providentia*. Men teologiskt har begreppet en vidare innebörd: omsorg, styrelse och ledning. Denna försyn omfattar hela existensen, att Gud ”utan uppehåll på sitt faderliga sätt bevarar, sörjer för, gynnar, styr och lockar alla de ting han har skapat och hela universum.” Hela tillvaron är innesluten i en väldig, positiv rörelse mot sitt slutmål. Försynen är ”den faderliga välviljans förutseende omsorg.” Här finns emellertid problem, som Hafenreffer är fullt medveten om. Det största utgörs av onskans påtagliga närvaro. *Compendium* utkom första gången 1613, samma år som freden i Brömsebro slöts. Den köptes till priset av ett för vår tid ofattbart krigsskadestånd, som även samtiden bedömde som omöjligt att lösa in. Kriget hade redan kostat de södra och västra landsdelarna stora lidanden.

Hafenreffers svar på onskans problem ges emellertid på den mest centrala punkten i den kristna tron: Kristi död på korset. Gud kunde förvandla denna tragedi till frigörelse, räddning och seger. Därför skriver Hafenreffer: ”... världens styresman skall i

sin goda och faderliga försyn vända allt till godo för de fromma...” Det visar hans förmåga att kunna vända det värsta till det bästa.

Det andra problemet med föreställningen om försynen är att den kan inbjuda till passivitet; det blir ändå som det blir. Men tvärtom, menar Hafenreffer, innebär försynen att varje positiv insats blir dess viktigare. Inga motgångar eller faror är till sist avgörande, och därför får vi inte låta oss ledas bort från vårt ansvar och vår uppgift utan skall lita på att Gud just där bevarar och befrämjar vår insats. Axel Oxenstierna är ett utmärkt exempel på denna livshållning. Hans kritik av Magnus Gabriel de la Gardie träffar just den punkten. Denne tog inte emot medgången som en gåva av försynen och såg inte försynens ledning i motgången. Därför saknade han också enligt den store kanslern statsmannaegenskaper; han var ”till intet ämbete rätt duglig.”

Hafenreffers framställning saknade inte utmanare och ifrågasättare. Han räknar med att det i samtiden finns människor, som överhuvudtaget inte räknar med en gudomlig försyn. Utmaningarna kommer också från den klassiska filosofin, t.ex. från Epikuros, som menade att allt sker av en slump. En annan invändning kommer från stoikerna, som hävdade att ödet med oföränderlig nödvändighet leder allt. Att föra en diskussion med den grekiska antikens tänkare var självklart för epokens intellektuella. Men också i samtiden ser Hafenreffer utmaningar, t.ex. från astrologin, som hävdar att tillvaron styrs av stjärnornas konstellationer. Ett annat ifrågasättande kom från kalvinismen, som enligt Hafenreffer var påtagligt beroende av stoicismen. Varken i Tübingen eller i Sverige fanns det enhetssamhälle, som man ibland trott epoken vara.

Det saknades ingalunda ifrågasättande av den livshållning, som Hafenreffer fick förmedla genom skolan i det svensk-finska riket under mer än ett sekel. Han beskriver religiös likgiltighet, socialt förfall med girighet, avund, dryckenskap, orena seder, förtal av kyrkans tjänare och ”de ogudaktigas häftiga kritik.” Gustav II Adolfs krigsartiklar ger rikhaltiga exempel på ett socialt ifrågasättande. Den svåraste utmaningen ser Hafenreffer dock i det inre: ”Ty det finns inte någon större eller djupare plåga än när sådana brinnande pilar träffar vår själ, om huruvida Gud i tingens så stora förvirring har omsorg om oss och om sin kyrka, huruvida Ordets

löften är sanna, huruvida vi tillräckligt säkert kan stödja oss på de heliga skrifterna...” Detta var även unga människors frågor, och Hafenreffer tar upp dem med allvar och respekt, därför att han också är själasörjare. Han skriver för studenter, och hans verk bearbetades i Sverige-Finland för gymnasister. Hans öppenhet för sådana frågor bidrar till att ge hans verk en aktualitet utöver dess historiska betydelse.

Bengt Hägglund och Cajsa Sjöberg har med sitt verk gjort en viktig insats för kännedomen om ett sällsynt kreativt skeende. Hafenreffers verk har dessutom – och detta är det viktigaste – en existentiell potential.

Christian Braw

■ Den hemlighetsfulla Venus

Osmo Pekonen, *Salaperäinen Venus*.

Mäntykustannus, Ranua 2012

De fem planeterna som varit kända sedan antiken, dvs. Merkurius, Venus, Mars, Jupiter och Saturnus, har haft stor betydelse inte bara för astronomin och de exakta vetenskapernas utveckling, utan för hela vår världsbild. De har också märkbart berikat folketro, mytologi, konst och *science fiction*. Som Jordens närmaste grannplanet är Venus efter Solen och Månen den ljusstarkaste himlakroppen på himlens päll. Vi känner Venus också som Morgonstjärnan (ljusbringaren) och Aftonstjärnan, beroende på vilken sida om Solen den råkar befinna sig sedd från Jorden. Grekerna kallade planeten Afrodite, romarna Venus, enligt kärleksgudinnan i respektive kultur. Jordens andra grannplanet, den något mindre men minst lika gåtfulla rödskiftande planeten Mars, var uppkallad efter den maskulina krigets gud (grekiska Ares), som enligt mytologin var Venus älskare.

Den mångkunnige docenten i vetenskapshistoria Osmo Pekonen sammanfattar i sin bok, vars titel översätts till "Den hemlighetsfulla Venus", på ett fascinerande och lättillgängligt sätt det viktigaste man behöver veta om Venus från antiken till den moderna rymdforskningens tidevarv. Boken är samtidigt en lärdoms-historisk odysse i astronomin och närstående vetenskapers historia. Det matematiska inslaget i boken har begränsats till en enkel formel, men som matematiker har Pekonen lyckats baka in det nödvändigaste i klart formulerade meningar, som med stöd av analogier ger en tämligen exakt uppfattning om det som avses. Pekonens bok är populärvetenskap när den är som bäst: det slarvas inte med fakta, även om man ibland måste ty sig till vissa för-enklingar. Jämsides med de vetenskapliga framstegen presenteras en hisnande kulturhistorisk kavalkad av bildkonst, skönlitteratur, film, musik och opera i denna utomordentligt fint illustrerade bok, som inte bara upprepar kända fakta utan också lyfter fram många idag nästan bortglömda gestalter i vår lärdoms- och vetenskapshistoria, inte minst våra finska och svenska landsmäns astronomiska

insatser på 1700-talet, då Åbo, vid sidan om Uppsala och St. Petersburg, hörde till de nordligaste knutpunkterna i det snabbt framväxande europeiska lärdomsnätverket "respublica litteraria".

Utgivningen av Venusboken år 2012 är ingen tillfällighet. Regelbundet, men mycket sällan, händer det att Venus passerar framför solskivan sedd från Jorden. Fenomenet har varit känt sedan 1600-talet då dess observerande blev tekniskt möjligt tack vare uppfinningen av teleskopet. Venuspassagen har observerats sedan år 1639. Därpå följande passager inträffade 1761, 1769, 1874, 1882, 2004, och nu senast natten mellan den 5 och 6 juni 2012. Följande Venuspassage får man sedan vänta på till år 2117. Fenomenet är inte så märkvärdigt i sig: när Jorden och Venus på sin omlopps bana runt Solen råkar befinna sig samtidigt i närheten av banplanens skärningslinje (planen lutar ca 3 grader mot varandra, därav fenomenets sällsynthet) syns Venus svepa långsamt över solskivan som en liten svart prick. Det som förut gjorde fenomenet så pass betydelsefullt, att flere tiotals astronomer sändes ut till världens alla hörn för att observera det, var att man utav det gemensamt insamlade observationsmaterialet medels geometriska resonemang kunde beräkna vårt avstånd till Solen och därigenom avståndet till de andra planeterna i solsystemet. Bestämningen av avståndet till Solen hade under 1700-talet blivit en enorm prestigefråga för de nationella vetenskapsakademierna i Paris, London, Stockholm, Köpenhamn och Petersburg, och den sällsynta Venuspassagen var nyckeln till hemligheten. På förhand kände man endast till vilken dag och ungefär vilken tid passagerna skulle inträffa, men för att ha verklig nytta av fenomenet fordrades exakta bestämningar av tidpunkten för Venus inträde i och utträde ur solskivan från välvalda ställen på Jorden.

Själva beräkningen av avståndet till Solen grundar sig på den så kallade parallaxeffekten, som kan jämföras med hur vi som människor bedömer avstånd. Eftersom våra ögon är något i sär skiljer sig bilderna som de uppfångar av vår omgivning en aning från varandra, men när bilderna lämpligen bearbetas i hjärnan blir det möjligt för oss att bedöma avståndet till objekten. Ju längre ögonen befinner sig i från varandra, och ju närmare föremålet befinner sig i synfältet, desto större blir skillnaden mellan bilderna och desto bättre kan vi gestalta vår omgivning tredimensionellt. Det analoga

gäller i bestämningen av solparallaxen: ju längre i från varandra två observatörer av Venuspassagen befinner sig, desto tydligare skiljer sig Venus läge på Solens yta, och desto noggrannare kan avståndet till Solen bestämmas. Modern radarteknik har öppnat nya möjligheter för exakta avståndsbestämningar, och i dag är de astronomiska mätresultaten som uppnåddes samt de metoder för bestämning av solparallaxen som användes ännu på 1800-talet av föga intresse.

Desto mer spännande och intressanta för dagens läsare är de expeditioner som på 1700-talet med stora förväntningar sändes ut på okända vatten och i oländig terräng uttryckligen för att iaktta detta märkvärdiga fenomen år 1761 respektive 1769. De olika vetenskaperna på den tiden var inte lika avskiljda som idag, och en kvalificerad vetenskapsman kunde göra betydande insatser inom vitt skilda branscher av naturkunnigheten. Venusexpeditionerna på 1700-talet kan med fog sägas utgöra början på det vetenskapliga samarbetet. Det var i detta sammanhang som vetenskapsmän oavsett nationalitet började samarbeta konstruktivt för ett gemensamt mål. Vetenskapsmännen representerade inte enbart var sitt folk och sin regent utan hela mänskligheten. Vetenskapliga avhandlingar utväxlades, rapporter skrevs turvis i varandras vetenskapliga journaler, inte bara på latin utan oftare på nationella språk, och banden mellan folk och nationer stärktes.

Till de mest kända expeditionerna hör kapten James Cooks forskningsresa med HMS *Endeavour*. Ombord på fartyget fanns också den Piteåbördiga botanisten och linneanen Daniel Solander och den Åbobördiga ritaren och teknikern Herman Dietrich Spöring d.y. I ett helt kapitel illustrerar Pekonen expeditionens långa och äventyrliga resa till Tahiti för att iaktta Venuspassagen år 1769. Resan blev samtidigt den första av sammanlagt tre världsomseglingar och upptäcktsfärder i Cooks regi. Den sista världsomseglingen kostade Cook livet, medan finnen Spöring dog i rödsot på hemvägen redan under den första resan. Han är ihågkommen i det Rettigska palatset i Åbo; en ö i Nya Zeeland är uppkallad efter honom, likaså en gata i Australiens huvudstad Canberra. Pekonen lyfter fram Spörings roll under expeditionen 1769 som en av de första finska vetenskapliga bedrifterna i global skala: ett dyrbart vetenskapligt instrument, en så kallad kvadrant,

som användes för att bestämma astronomiska koordinater, hade hamnat i händerna på öns urbefolkning, som plockat i sär de mässingsglänsande instrumentdelarna som amuletter och delat på dem sinsemellan. Med hot och förhandlingar samlades delarna tillbaka och Spörings bragd bestod i att iståndsätta och kalibrera instrumentet igen.

Bland andra klassiska reseberättelser från 1700-talet som Pekonen illustrerar kan nämnas den franska astronomen Le Gentils strapatser för att iaktta Venuspassagen i Indien. Under den långa resan 1760–1761 insjuknade han i rödsot, och på grund av kolonialkriget mot engelsmännen kunde han inte stiga i land vid den franska handelsstaden Pondicherry i tid. Han beslöt sig för att invänta nästa Venuspassage 1769 och tillbringa väntetiden genom att göra nyttiga iakttagelser av natur, folkliv och språk i det exotiska Ostindien. När passagen sedan äntligen ägde rum den 4 juni 1769 var himlen molntäckt. Le Gentil var förtvivlad och uppgiven, och oturen höll i sig under hemvägen: hans första skepp havererade och en omfattande samling naturalier sköljdes i havet, och när han efter tio års frånvaro återvände till Paris var alla redan förvissade om att han var död. En annan fransk adelsman och abbé vid namn Chappe d'Auteroche hade 1761 rest till Tobolsk i Sibirien för att iaktta Venuspassagen och därefter skrivit en illustrerad reseberättelse *Voyage en Sibérie* (1768) om sina upplevelser och etnografiska iakttagelser i Ryssland. Den bild som abbé Chappe utmålade av ryssarna som ett eftersatt folk som utsätter de livegna för omänsklig behandling förargade Katarina den stora till den grad, att hon publicerade ett anonymt genmäle kallat *Antidote*, där Chappes påståenden reviderades. Nästa passage 1769 observerade Chappe i Mexiko, på den Kaliforniska halvöns sydspets, men på den resan miste han och många av hans följeslagare livet i smittosamma sjukdomar.

Pekonen granskar också mindre kända expeditioner. Hur många visste t.ex. att släktskapet mellan samiskan och ungerskan upptäcktes nästan slumpvis av två lärda jesuitastronomer som det kungliga danska vetenskapssällskapet hade inbjudit för att observera 1769-års Venuspassage på Norges nordostligaste utpost, Vardø? Den kejserliga hovastronomen i Österrike-Ungern Maximilian Hell och hans unge assistent Janos Sajnovic tillbringade

åren 1768–1769 uppe vid Ishavskusten och bekantade sig med både naturförhållandena och ursprungsbefolkningen. När en same ombads läsa Herrens bön på samiska tyckte sig den ungerskspråkige Sajnovic höra ungerska. Den spontana iakttagelsen visade sig hålla streck: ”Min Gud, vem skulle ha trott att vi här i Lappland skulle finna våra bröder ... de är ungrare, våra bröder!”, skrev pater Hell till sin ordensbroder i Wien i ett brev skrivet på latin. Janos Sajnovics publicerade 1770 sin studie ”*Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*” (ung. ”Bevis på att de ungerska och samiska språken är identiska”) på hemvägen i Köpenhamn och han räknas följaktligen som en av fennougristikens grundare.

En slags pionjärinsats gör Pekonen genom att sammanfatta det som försiggick i astronomin i Norden vid tiden av 1700-talets Venuspassager. Han granskar speciellt de svensk-finska, dansk-norska och ryska Venusexpeditionerna, som riktade sig till Fennoskandiens nordligaste delar. Venuspassagen den 3–4 juli 1769 inträffade då det var natt i Europa, förutom uppe i den nordligaste Lappmarken, där solen inte går ned i midsommartid. Eftersom Lappland ännu under 1700-talet var ett tämligen okänt territorium utrustades expeditionerna med tanke på allt som kunde iakttas på färden. Av finskfödda astronomer lyfter Pekonen särskilt fram Anders Planman, professor i fysik vid Akademien i Åbo, som för den Kungl. Vetenskapsakademiens räkning iakttog Venuspassagen i Kajana både 1761 och 1769. En annan framhävd personlighet är den Åbobördiga docenten Anders Johan Lexell, som 1768 blev kallad till den Kejsarliga Vetenskapsakademien i St. Petersburg inte bara för att assistera i Venusobservationerna därstädes, utan framför allt för att samarbeta med den världsberömde matematikern Leonhard Euler. De vetenskapliga traditionerna skapades i Ryssland under denna tid, och Venusforskningen intar där en förnämlig plats. Den ryska polyhistorn och akademikern Michail Lomonosov var eventuellt den första att upptäcka Venus atmosfär redan 1761. Modern rymdforskning, där Ryssland är en ledande nation idag, har också bekräftat denna förutsägelse: Venus atmosfär är tjock, giftig och het, och på det hela taget olämplig för liv.

Pekonen har likaså gjort en gedigen insats för att kartlägga Venus som ett mytologiskt element i konsten. Venus är den erotiska konstens ikon, och bokpärmerna pryds lämpligen av Sandro

Botticellis klassiska renässansmålning Venus födelse, som återkommer som tema i flera av romantikens målningar. Ett lika så klassiskt motiv är den medeltida legenden om riddaren Tannhäuser på Venusberget, som också är föremål för en berömd opera. Det nästsista kapitlet handlar om Pekonens egna erfarenheter av Venuspassagen. Han hör till de få som lyckats bevittna två passager: år 2004 i Jyväskylä och 2012 i Vardö, dit Pekonen reste med en dusin vetenskapshistoriker och amatörastronomer (bland dem denna recensent). Detta personliga kapitel är skrivet med stor inlevelse och samma genuina entusiasm för den naturvetenskapliga och humanistiska forskningens och kulturens gemensamma ursprung, som präglar boken i stort. Med nöje kan man också konstatera, att den esoteriska Venus, som ligger som grund för horoskop och allehanda pseudovetenskap, har lämnats till ett minimum. Boken har följaktligen många plan: det är en dokumentation av Venuspassagernas historia, deras betydelse för forskningen och kulturen, med en speciell betoning på vår mindre kända, men icke desto mindre ärofulla nordiska vetenskapshistoria. Med mycket små tillägg och ändringar i sak kunde boken anpassas för våra nordiska grannländer. En sakkunnig översättning anbefalles.

Johan Stén

Medverkande

Jessica Aspfors, PeD, Førsteamanuensis, Universitetet i Nordland, Norge (jessica.aspfors@uin.no).

Anders Björnsson, publicist och historiker, fil dr h c., tidigare ordförande i Svenska Humanistiska Förbundet (andersbjornsson@bredband.net)

Christian Braw, docent i dogmatik vid Åbo Akademi, präst i Svenska Kyrkan, författare (christianbraw@gmail.com)

Andreas Fagerholm, PD, forskare, statskunskap med masskommunikation, Åbo Akademi (andreas.fagerholm@abo.fi)

Peter Landelius, svensk ambassadör, författare och översättare (peter.landelius@gmail.com).

Harry Lönnroth, FD, professor i svenska språket vid Vasa universitet (harry.lonnroth@uva.fi)

Christer Nilsson, historiker, författare, ledarskribent och recensent (christerkerstin@gmail.com)

Patrick Sibelius, docent i filosofi och universitetslärare i IT vid Åbo Akademi (patrick.sibelius@abo.fi)

Johan Stén, tekn. dr och docent, forskare och vetenskapshistoriker, Esbo (johan.sten@pp.inet.fi)

Mats Wickström, doktorand i allmän historia vid Åbo Akademi (mats.wickstrom@abo.fi)